

Ανθρωπολογικές αναζητήσεις στην Ελλάδα του 21ου αιώνα

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Αλίκη Αγγελίδου
Ράνια Αστρινάκη

ΤΟΜΟΣ ΠΡΟΣ ΤΙΜΗΝ ΤΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΑΣ ΓΚΕΦΟΥ-ΜΑΔΙΑΝΟΥ

ΑΛΙΚΗ ΑΓΓΕΛΙΔΟΥ – ΡΑΝΙΑ ΑΣΤΡΙΝΑΚΗ

[ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ]

ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΕΣ
ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΤΟΥ 21ΟΥ ΑΙΩΝΑ

*Τόμος προς τιμήν
της Δήμητρας Γκέφου-Μαδιανού*

ΕΚΛΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

Θέση υπογραφής δικαιούχων δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας
εφόσον η υπογραφή προβλέπεται από τη σύμβαση

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Θεωρητικές επιστήμες / Ανθρωπολογία

Σειρά «Ανθρωπολογικοί ορίζοντες»

Υπεύθυνη σειράς: Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού

Αλίκη Αγγελίδου, Ράνια Αστρινάκη (επιμ.), *Ανθρωπολογικές αναζητήσεις*

στην Ελλάδα του 21ου αιώνα. Τόμος προς τιμήν της Δήμητρας Γκέφου-Μαδιανού

Υπεύθυνος έκδοσης: Άγγελος Κοκολάκης

Διορθώσεις: Ελένη Δραγώνα

Σελιδοποίηση: Κωνσταντίνος Καπένης

Copyright © Α. Αγγελίδου, Ρ. Αστρινάκη & Σ. Πατάκης Α.Ε.Ε.Δ.Ε.

(Εκδόσεις Πατάκη), 2020

Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Ιανουάριος 2023

Κ.Ε.Τ. Δ425 Κ.Ε.Π. 507/22 ISBN 978-960-16-9246-3

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,

ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600, ΦΑΞ: 210.36.50.069

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078

ΥΠΟΚ/ΜΑ: ΚΟΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ - ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ), 57009 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Τ.Θ. 1213,

ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, 2310.75.51.75, ΦΑΞ: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΡΑΝΙΑ ΑΣΤΡΙΝΑΚΗ

Για την τιμώμενη 11

ΑΛΙΚΗ ΑΓΓΕΛΙΔΟΥ – ΡΑΝΙΑ ΑΣΤΡΙΝΑΚΗ

1. Εισαγωγή 29

ΠΡΩΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

ΣΥΝΕΧΕΙΕΣ

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΑΡΑΔΕΛΛΗΣ

2. Η ημιτελής «προσευχή» του Marcel Mauss 77

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΜΑΚΡΗΣ

3. Ανθρωπολογικές αναγνώσεις της ισλαμικής παράδοσης 95

ΒΑΣΙΛΗΣ ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ

4. Δημόσια ιστορία, μνήμη και ταυτότητες στη μετασοσιαλιστική
Αλβανία. Η περίπτωση των Βλάχων 109

ΕΥΤΥΧΙΑ ΒΟΥΤΥΡΑ

5. «Μπορούμε να πούμε αυτό που λέμε;» Ανιχνεύοντας
τις φιλοσοφικές απαρχές της «πολιτικής ορθότητας»
στην αγγλοαμερικανική σχολή της δεκαετίας του 1960 128

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

6. Η δημιουργία ενός λαϊκού ήρωα: οι αυτοβιογραφικές αφηγήσεις και η δημόσια υποδοχή του Στέλιου Καζαντζίδα (1965-2019) 146

ΕΙΡΗΝΗ ΤΟΥΝΤΑΣΑΚΗ – ΝΙΚΗ ΜΑΡΩΝΙΤΗ

7. Ξένες αρχαιολογικές σχολές στην Ελλάδα: διασταυρούμενες «αρχαιολογίες» και αποικιοκρατικοί λόγοι 164

ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΜΠΑΚΑΛΑΚΗ

8. Πανεπιστημιακές γραφειοκρατίες και ανθρωπολογικές ορθοδοξίες 185

ΑΘΗΝΑ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

9. Κρίση, κριτική και η «τοποθετημένη γνώση» της κοινωνικής ανθρωπολογίας: αναπροσανατολίζοντας τις πολιτισμικές γεωγραφίες. 202

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΠΑΠΑΗΛΙΑ

10. Για μια ανθρωπολογία του παρόντος. 222

ΕΛΕΑΝΑ ΓΙΑΛΟΥΡΗ

11. Από την πολιτισμική κριτική στην «πολυτροπικότητα»: αναζητήσεις και προοπτικές στην ανθρωπολογική έρευνα 241

ΦΩΤΕΙΝΗ ΤΣΙΜΠΙΡΙΔΟΥ

12. Μετά την πολιτισμική η εγχόσμια κριτική; Εθνογραφία, κοσμοπολιτική και φεμινιστική κριτική. 262

ΒΑΣΙΛΗΣ ΔΑΛΚΑΒΟΥΚΗΣ

13. Κατανοώντας τον Άλλο, αλλάζοντας τον Εαυτό. Ο πολιτισμός ως όχημα για τη μελέτη και την υπέρβαση ενός κόσμου σε κρίση 282

ΤΡΙΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

ΑΝΑΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΙ

ΕΛΕΝΗ ΠΑΠΑΓΑΡΟΥΦΑΛΗ

14. Μπορούν οι ανθρωπολόγοι να συνομιλήσουν
και να συνεργαστούν με τους «τεχνοκράτες»; 299

ΠΕΤΡΟΣ ΠΕΤΡΙΔΗΣ

15. Ανθρωπολογία, ψηφιακότητα και αλγοριθμικοί πολιτισμοί 316

ΑΛΙΚΗ ΑΓΓΕΛΙΔΟΥ

16. Το κόκκινο αστέρι και ο κόκκινος σταυρός: τελετουργία
και οικονομία της αγοράς στη μετασοσιαλιστική Βουλγαρία . . . 334

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΕΤΡΟΥ

17. Αγροτικές συγκρούσεις, «πράσινη υφαρπαγή» γης
και ανθρωπολογικός αναστοχασμός
σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο 357

ΠΑΝΟΣ ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ

18. Έμφωνες εθνογραφίες 377

MARILYN STRATHERN

19. Αντί επιλόγου. Αφετηρίες του κόσμου: από την οπτική
ενός λησμονημένου τόπου 395

Ευρετήριο κύριων ονομάτων 421

Οι συντελεστές του τόμου 427

ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΙΜΩΜΕΝΗ

Ράνια Αστρινάκη

Αφορμή για τον παρόντα τόμο αποτέλεσε η ημερίδα που διοργάνωσε το Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου στις 10 Μαρτίου 2017 προς τιμήν της ομότιμης καθηγήτριας Δήμητρας Γκέφου-Μαδιανού, ως ελάχιστη αναγνώριση της ανεκτίμητης συμβολής της τόσο στην ίδρυση και λειτουργία του τμήματος όσο και, ευρύτερα, στα ελληνικά ανθρωπολογικά πράγματα. Η πολυσχιδής συμβολή της Δήμητρας Γκέφου-Μαδιανού δε συνίσταται μόνο στη θεσμική εδραίωση της ανθρωπολογίας στον ελληνικό ακαδημαϊκό χώρο, αλλά και στη μέριμνα για τη διάδοση και τις προοπτικές της ανθρωπολογίας στην Ελλάδα. Μιας ανθρωπολογίας πολυφωνικής, κοσμοπολίτικης, ανοικτής στα κριτικά ρεύματα και στη διεπιστημονικότητα, στον αναστοχασμό, στην αποαποικιοποίηση από εξουσιαστικές πρακτικές, στα φλέγοντα ζητήματα του σύγχρονου κόσμου. Η ανθρωπολογία αυτή, την οποία η ίδια η Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού με συνέπεια υπηρετεί, αναγνωρίζει τον σημαντικό ρόλο της εθνογραφικής έρευνας στην παραγωγή θεωρίας καθώς και τη σημασία της διαρκούς κριτικής (επαν)εξέτασης των μεθοδολογικών και εννοιολογικών της εργαλείων, αλλά και των συνθηκών της παραγωγής της.

Με αφετηρία το πλούσιο ερευνητικό, διδακτικό και διοικητικό έργο της τιμώμενης επιχειρείται, λοιπόν, στον ανά χείρας τόμο μια ιχνηλάτηση των τάσεων που συναντώνται σήμερα, τριάντα χρόνια μετά τη θεσμοθέτηση της ανθρωπολογίας στον ελληνικό ακαδημαϊκό χώρο, καθώς και μια διερεύνηση των θεματικών, μεθοδολογικών και εννοιολογικών

προκλήσεων που καλείται να αντιμετωπίσει η ανθρωπολογία στην Ελλάδα, και στον κόσμο, στο ξεκίνημα του 21ου αιώνα.

Είναι δύσκολο να μιλήσουμε για μια συνάδελφο που της χρωστάμε τόσο πολλά! Πώς να τιμήσει κανείς, χωρίς να κολακεύσει ή να εξιδανικεύσει; Ανασκοπώντας όμως κοινές πορείες και ιστορίες, η μορφή της συνυφίνεται με τη θεμελίωση της κοινωνικής ανθρωπολογίας στην Ελλάδα, και ιδιαίτερα με τη δημιουργία του Τομέα/Κατεύθυνσης της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας αρχικά και του αυτόνομου Τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο στη συνέχεια. Γιατί η Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού σ' όλον της τον ακαδημαϊκό βίο διακατέχεται και συνεχίζει να διακατέχεται από μία έγνοια. Ή, μάλλον, από κάτι ανάμεσα σε έγνοια, μεγάλη αγάπη, έμμονη ιδέα, γινάτι, μεράκι και στοίχημα που στόχευε σ' ένα όραμα: να ριζώσει η ανθρωπολογία στην Ελλάδα, να παραχθεί ανθρωπολογικό έργο, να δημιουργηθεί το τμήμα που τώρα την τιμάει. Αυτό το «κάτι» θα μπορούσε να ονομαστεί και φιλοδοξία. Φιλοδοξία, ωστόσο, που εμπεριέχει ότι σχετίζεται με το «ανθρωπολογικό όραμα» και τους ανθρώπους που εμπλέκονται σ' αυτό. Γιατί για τη Δήμητρα το ακαδημαϊκό είναι προσωπικό, αλλά και το προσωπικό ακαδημαϊκό. Η συναίρεση αυτή της έδινε αστείρευτη ενέργεια στην επιδίωξη του οράματός της. Ενέργεια που ξόδευε αφειδώς προκειμένου να εδραιωθεί η ανθρωπολογία στο Πάντειο αλλά και να κατοχυρωθεί εκτός του ακαδημαϊκού χώρου μεριμνώντας, μεταξύ άλλων, για τα επαγγελματικά δικαιώματα των αποφοίτων. Έδινε σκληρές μάχες, κέρδιζε, έχανε, υποχωρούσε, επανερχόταν... Όλη της η πολιτική ήταν ακαδημαϊκή πολιτική, προσανατολισμένη σ' αυτό τον στόχο.

Την ίδια ενέργεια ξόδευε και στην εκτέλεση των ακαδημαϊκών καθηκόντων της. Αφοσιωμένη δασκάλα, περνούσε ώρες στο γραφείο της βλέποντας φοιτητές και φοιτήτριες, γράφοντας συστατικές επιστολές, διορθώνοντας εργασίες, συμβουλευοντας, εμψυχώνοντας. Τα βράδια και τα Σαββατοκύριακα δεν έπαιρνε ανάσα. Διόρθωνε διατριβές και εργασίες, πήγαινε για επιτόπια έρευνα στα Μεσόγεια, έγραφε, επιμελούνταν κείμενα και μεταφράσεις έργων της σειράς *Ανθρωπολογικοί ορίζοντες* που διηύθυνε, πάντα εντυπωσιακά ενήμερη για την καινούρια βιβλιογραφία και τους νέους προβληματισμούς στην ανθρωπολογία. Ερχόταν διαρκώς με καινούριες ιδέες και σχέδια, τα οποία και υλοποιούσε. Οργάνωνε σεμινάρια, συνέδρια, διαλέξεις με ξένους συναδέλφους

στην αιχμή του κριτικού προβληματισμού. Κινητοποιούσε διδάκτορες, υποψήφιους διδάκτορες, μέλλοντες υποψήφιους διδάκτορες, φοιτητές και φοιτήτριες να τα παρακολουθήσουν, να συμμετάσχουν σε διεθνή συνέδρια, ενεργοποιώντας τους με θαυματουργό τρόπο και δημιουργώντας μια αίσθηση ανθρωπολογικής κοινότητας πολύ προτού αυτή υπάρξει θεσμικά. Το Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας υπήρχε στη συνείδηση ξένων συναδέλφων πολύ πριν υπάρξει στην πραγματικότητα, και ήταν ήδη εξωστρεφές!

Στα ακαδημαϊκά της καθήκοντα τη διέκρινε σπάνιο ακαδημαϊκό ήθος και γενναιοδωρία. Ξόδευε –και ξοδεύει– ενέργεια απλόχερα για τους συναδέλφους της. Ενθάρρυνε, μελετούσε τα γραπτά τους, προσφέροντας αφειδώς τις γνώσεις και την κριτική της ματιά, παρακολουθούσε τις ακαδημαϊκές δραστηριότητές τους. Όσο πιο απλόχερα όμως ξόδευε τον προσωπικό της χρόνο και την ενέργειά της, τόσο περισσότερο φαινόταν να έχει και από τα δύο. Ενώ δούλευε σκληρά, η Δήμητρα έβρισκε πάντα τον χρόνο να νοιάζεται τους άλλους, να είναι παρούσα στις δύσκολες και τις ευχάριστες στιγμές των συναδέλφων, των φοιτητών και των φοιτητριών, των πληροφορητών και των πληροφορητριών της.

Αν το προσωπικό με το ακαδημαϊκό συναιρούνται, το ίδιο συνέβαινε με αυτά τα δύο και το διοικητικό. Κάθε τυπική διοικητική διαδικασία μετατρέποταν στα χέρια της σε επιστημονική πραγματεία συνηγορίας υπέρ της ανθρωπολογίας και σε θεσμικό αποτύπωμα. Βαθύτατα δημοκρατική η ίδια, εμπέδωσε μιαν αντι-ιεραρχική, δημοκρατική αντίληψη στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, επιδιώκοντας για όλα τα ζητήματα συλλογική διαβούλευση. Άλλωστε, δεν της χρειάστηκε ποτέ η επίκληση της ιεραρχίας. Είχε τη μαγική ικανότητα να εμφυσά το όραμά της για την ανθρωπολογία στους και στις συναδέλφους της, κάνοντάς το συλλογική υπόθεση όλων· συλλογικό στόχο, που απορροφούσε τη δράση του καθενός, της καθεμιάς και όλων μαζί και έδινε δύναμη και στην ίδια και στους συνεργάτες της.

Κατά την υπηρετήση αυτού του στόχου, είχε τη μαγική ικανότητα να πείθει συναδέλφους, φοιτητές και φοιτήτριες να βγάζουν τον καλύτερο εαυτό τους και να δουλεύουν στο μέγιστο των δυνατοτήτων τους. Να εμπνέει δημιουργικότητα και να μεταστρέφει επιδέξια τις λανθάνουσες αποκλίσεις στην υπηρετήση αυτού του κοινού σκοπού, που είναι η ακαδημαϊκότητα, η δημοκρατική λειτουργία και η διαφύλαξη της ενότητας

του τμήματος. Ο Levi-Strauss λέει στους *Θλιβερούς τροπικούς* ότι στους Ναμπικουάρα η λέξη που δηλώνει τον αρχηγό, *ulikandé*, σημαίνει «αυτός που ενώνει, αυτός που συνδέει, που δένει μαζί» και ότι ο αρχηγός εμφανίζεται ως η αιτία της επιθυμίας της ομάδας να οργανωθεί ως τέτοια. Η Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού είναι αδιαμφισβήτητα μια *ulikandé* για τους και τις συναδέλφους της, που εγχάραξε, εμπέδωσε και κατέλειψε ως παρακαταθήκη στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας ένα *habitus* συλλογικότητας, ακαδημαϊκότητας και δημιουργικότητας.

Αφήσαμε τελευταία την ακαδημαϊκή σταδιοδρομία και το επιστημονικό της έργο, πιστεύοντας ότι εμπεδώνονται σ' αυτό ακριβώς το οραματικό υπόβαθρο και υψηλό ακαδημαϊκό ήθος που μόλις περιγράψαμε. Σπούδασε Κοινωνικές Επιστήμες και Κοινωνική Ανθρωπολογία στο Pierce College, στο Πάντειο και στο Πανεπιστήμιο Columbia της Νέας Υόρκης. Έχει εργαστεί στην Ψυχιατρική Κλινική του Πανεπιστημίου Αθηνών ως επιστημονική συνεργάτιδα. Το 1987 εκλέχτηκε επίκουρη καθηγήτρια στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Παντείου. Συνέβαλε στη δημιουργία του Τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Γεωγραφίας και Πολιτικής το 1989, που αργότερα μετονομάστηκε σε Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, και υπήρξε διευθύντρια του Τομέα/Κατεύθυνσης Κοινωνικής Ανθρωπολογίας για πολλά χρόνια και μέχρι τη δημιουργία του ομώνυμου αυτόνομου τμήματος. Το 1993 εκλέχτηκε αναπληρώτρια και το 1999 πρωτοβάθμια καθηγήτρια. Το 2003 έγινε πρόεδρος του Τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, που προέκυψε από την κατάτμηση του Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής και Ανθρωπολογίας, και για αρκετά χρόνια διατέλεσε διευθύντρια του προγράμματος μεταπτυχιακών σπουδών.

Όλο αυτό το διάστημα και μέχρι σήμερα έχει χρηματίσει επιστημονική σύμβουλος σε ελληνικές και διεθνείς επιτροπές και οργανισμούς: σύμβουλος (temporary adviser) του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας – Ευρωπαϊκό Τμήμα (WHO-Euro) για ζητήματα που αφορούν τις κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις της χρήσης οινόπνευματων, επί σειρά ετών· μέλος του International Advisory Board και της Εκτελεστικής Επιτροπής (Executive Committee) του Μόνιμου Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου για Νέους και Οινόπνευματώδη (Osservatorio Permanente Sui Giovanni e l' Alcool), με έδρα τη Ρώμη· research fellow και επίτιμο μέλος του Τμήματος «Human Sciences» του Πανεπιστημίου Brunel του

Δυτικού Λονδίνου (Δεκέμβριος 2007-)· μέλος της Επιτροπής Ιατρικής Ηθικής και Δεοντολογίας του Ερευνητικού Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου Ψυχικής Υγιεινής – ΕΠΙΨΥ (Σεπτέμβριος 2013-)· μέλος επιστημονικών επιτροπών και κριτής σε έγκριτα επιστημονικά περιοδικά και εκδοτικούς οίκους – διευθύνει μάλιστα τη σειρά *Ανθρωπολογικοί οριζόντες*, παλαιότερα στα Ελληνικά Γράμματα και τώρα στις Εκδόσεις Πατάκη· μέλος και εταίρος διεθνών ανθρωπολογικών εταιρειών, σε ορισμένες από τις οποίες υπήρξε ιδρυτικό μέλος και μέλος της Εκτελεστικής Επιτροπής, όπως της European Association of Social Anthropologists (EASA) και της Association for Balkan Anthropology (ABA).

Έχει επίσης διευθύνει και συμμετάσχει σε πολλά διεθνή και ελληνικά ερευνητικά προγράμματα που αφορούν τις κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις της χρήσης αλκοόλ και άλλων ουσιών, καθώς και τις έμφυλες εκδοχές τους, την ανθρωπολογία της υγείας (ΠΟΥ – Ευρωπαϊκό Γραφείο), τη μετανάστευση και την πολυπολιτισμικότητα (Ευρωπαϊκή Επιτροπή – Πρόγραμμα Πυθαγόρας II), τους κοινωνικοπολιτισμικούς παράγοντες στη ριψοκίνδυνη συμπεριφορά των νέων (Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο για Νέους και Αλκοόλ), καθώς επίσης και τη σύνδεση της ανθρωπολογίας με την ψυχανάλυση και την ψυχιατρική (Marie Curie Fellowships, academic adviser). Έχει πραγματοποιήσει επιτόπια εθνογραφική έρευνα σε προσφυγική κοινότητα της ευρύτερης περιοχής της Αθήνας, στη Θεσσαλία και στη Νότια Αλβανία, και έχει στο ενεργητικό της μια μακρόχρονη ανθρωπολογική έρευνα στα Μεσόγεια της Αττικής, η οποία διαρκώς επεκτείνεται σε νέες θεματικές.

Η Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού είναι αναγνωρισμένη και καταξιωμένη επιστήμονας στην Ελλάδα και διεθνώς, με πολλές αναφορές στο έργο της και από σημαντικούς ανθρωπολόγους. Έχει γραφτεί λήμμα για την ίδια (Dimitra Gefou-Madianou) στο *Biographical Dictionary of Social and Cultural Anthropology* από την καθηγήτρια Ανθρωπολογίας στο Πανεπιστήμιο Sussex Jane Cowan (Routledge, 2004). Το επιστημονικό έργο της είναι πλούσιο σε όγκο και πολυσχιδές σε περιεχόμενο. Τα επιστημονικά της ενδιαφέροντα, τα οποία αντανακλώνονται και στο δημοσιευμένο έργο της, εστιάζουν στα εξής πεδία: ανθρωπολογική θεωρία και εθνογραφική έρευνα, ζητήματα πολιτισμού (*culture*), εθνοτισμός, φύλο και συγκρότηση/αποδόμηση ταυτοτήτων, μετανάστευση και πολυπολιτισμικότητα, ανθρωπολογία και ακαδημαϊκός χώρος, ανθρωπολογία της

υγείας, ανθρωπολογικές, ιστορικές και έμφυλες διαστάσεις στη χρήση ουσιών και αλκοόλ, ανθρωπολογία-ψυχανάλυση-ψυχιατρική, μνήμη και χρονικότητες αναφορικά με τον εμφύλιο στην Ελλάδα.

Η Δήμητρα έκανε τις ανθρωπολογικές σπουδές της στο Πανεπιστήμιο Columbia της Νέας Υόρκης και διαμορφώθηκε από την αμερικανική πολιτισμική ανθρωπολογία σε μια εποχή και σ' ένα πανεπιστήμιο όπου τα κριτικά θεωρητικά ρεύματα του '60, του '70 και των επόμενων δεκαετιών ήταν ιδιαίτερα επιδραστικά. Έτσι, κράτησε την έμφαση στον πολιτισμό, σε μία κριτικά αναθεωρημένη όμως εννοιολόγησή του, όχι πλέον ως οντότητας, αλλά ως κριτικού αναλυτικού εργαλείου που πρέπει και το ίδιο να διερευνάται εθνογραφικά. Ταυτόχρονα, ήταν ανοιχτή στις διάφορες εκδοχές και σχολές της ανθρωπολογίας και δεκτική σε νέες θεωρήσεις και μεθοδολογικές προτάσεις. Οι μέριμνες αυτές εξέβαλαν στην έκδοση του συλλογικού τόμου *Ανθρωπολογική θεωρία και εθνογραφία: σύγχρονες τάσεις* (1998), με συμβολές που συζητούσαν κριτικά τις απόψεις του ρεύματος της πολιτισμικής κριτικής, στην εισαγωγή του οποίου, με τίτλο «Από την ολιστική προσέγγιση στις μερικές αλήθειες», ανέλυε το διακύβευμα του ρεύματος αυτού. Επίσης κατέληξαν σε μια πρωτότυπη θεωρητική μονογραφία με τίτλο *Πολιτισμός και εθνογραφία: από τον εθνογραφικό ρεαλισμό στην πολιτισμική κριτική* (1999), που αποτελεί προσπάθεια σύζευξης και σύνθεσης διαφορετικών σχολών και ρευμάτων της ανθρωπολογίας και είναι έργο αναφοράς για γενιές φοιτητών και συναδέλφων. Οι ίδιες μέριμνες την απασχόλησαν και σε μεταγενέστερα έργα της, όπως, για παράδειγμα, στη μελέτη της *Η ανθρωπολογική έρευνα μετά την πολιτισμική κριτική* (2009).

Το έργο της Δήμητρας Γκέφου-Μαδιανού διαπνέεται από «παραγωγικές εμμονές», αλλά και από μια συνεχή εγρήγορση και δεκτικότητα στα νέα ζητήματα που θέτει όχι μόνο η ανθρωπολογία, και ο σύγχρονος κόσμος γενικά, αλλά και ο κόσμος στον οποίο η ίδια ζει και εργάζεται. Λέγοντας «παραγωγικές εμμονές», εννοούμε θεματικές που την απασχολούν με συνεχή τρόπο και στις οποίες επανέρχεται για να τις επανεξετάσει από διαφορετικό πρίσμα.

Μία από αυτές είναι οι πολιτισμικές και κοινωνικές όψεις της «παραδοσιακής» χρήσης χασίς, οιοπνευματωδών και άλλων ουσιών. Η χρήση χασίς, ενταγμένη στο κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον των ανθρώπων μιας προσφυγικής κοινότητας, υπήρξε αντικείμενο μελέτης της

διατριβής της, των περισσότερων από τις μελέτες και έρευνες που διεξήγαγε ως συνεργάτιδα της Ψυχιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, καθώς και των περισσότερων από τις μεγάλες, διεθνείς συνεργατικές έρευνες στις οποίες έχει συμμετάσχει, όπως με τον WHO-Euro, το Διεθνές Γραφείο Εργασίας (ILO), την Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (CEC-DG-V) και το Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο για Νέους και Αλκοόλ (OPGA-Rome). Τη βλέπουμε να επανέρχεται σε πολλές εκδοχές, όπως: στο «Sociocultural and Epidemiological Aspects of Hashish Use in Greece» στο *Cannabis and Culture* (1975) της ανθρωπολόγου Vera Rubin· στο *Τα «ναρκωτικά» στην Ελλάδα. Η μελέτη της χρήσης ουσιών στον γενικό πληθυσμό* (1992)· στο *Ο μαθητικός πληθυσμός της Ελλάδας* (1992), καθώς και στο *Alcohol and the Community* (1995), τόμος που συνέγραψε με άλλους συνεργάτες της για τα πολιτισμικά συμφραζόμενα της χρήσης οινοπνευματωδών σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες. Τη θεματική αυτή βλέπουμε όμως και ως καθαυτό ανθρωπολογική μελέτη, όπως ο συλλογικός τόμος *Alcohol, Gender and Culture* (1992) και οι συμβολές της σ' αυτόν, όπου η οινοποσία ως συμποσιασμός εμπεδώνεται και συνυφαίνεται στην αμοιβαία συγκρότηση των έμφυλων ταυτοτήτων αλλά και στην τοπική ταυτότητα και πολιτισμό: (α) «Introduction: Alcohol Commensality, Identity Transformation and Transcendence» (1992) και (β) «Exclusion and Unity, Retsina and Sweet Wine: Commensality and Gender in a Greek Agrotown», κεφάλαια στον ίδιο συλλογικό τόμο.

Οι παραπάνω μελέτες της, που προέκυψαν από μια αρχική έρευνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (WHO-Euro), αποτέλεσαν και τη γέφυρα η οποία την έβγαλε στην όχθη μιας άλλης θεματικής: της συγκρότησης και αποδόμησης των εθνοτικών και έμφυλων ταυτοτήτων που η Δήμητρα συνέχισε ως δική της επιτόπια έρευνα, μιας θεματικής πολύ επίκαιρης στη δεκαετία του 1990 και του 2000, στην οποία επανέρχεται στο έργο της. Στην όχθη αυτή, θα διερευνήσει τον σχηματισμό της τοπικής ταυτότητας στη σχέση της με την παράδοση, αλλά και με εθνικούς-τοπικούς εξουσιαστικούς λόγους και πρακτικές, όπως στο άρθρο της «Cultural Polyphony and Identity Formation: Negotiating Tradition in Attica» (1999) στο *American Ethnologist*, αλλά και σε άλλα έργα. Θα ξαναεπισκεφτεί τις έμφυλες ταυτότητες για να συνδέσει την αμοιβαία κατασκευή και μετάλλαξή τους με την κριτική της αντίστιξης δημόσιο-οικιακό στο κεφάλαιο «“Στο πρόσωπο του άνδρα μου εμένα βλέπουν”:

το “δημόσιο” και το “ιδιωτικό” ως τόποι κατασκευής της έμφυλης ταυτότητας» (2003).

Η έντονη συζήτηση του καιρού για το πέραν της κοινωνικής κατασκευής και τις πολυσχιδείς διαδικασίες μέσα από τις οποίες συγκροτούνται οι ταυτότητες, ο εαυτός και ο άλλος θα της δώσει το έναυσμα για μια ευρύτερη θεωρητική συμβολή σ’ αυτήν, που συνδέει τις θεωρίες του λόγου και της εξουσίας με την ψυχαναλυτική προβληματική για τη συγκρότηση του υποκειμένου στη μελέτη της «Εννοιολογήσεις του “εαυτού” και του “άλλου” : ζητήματα ταυτότητας στη σύγχρονη ανθρωπολογική θεωρία» (2006). Στη συνέχεια θα προεκτείνει τη διερεύνηση και στη συγκρότηση του ανθρωπολογικού υποκειμένου στη μελέτη της «Ανθρωπολογία, ψυχανάλυση και η συγκρότηση του (ανθρωπολογικού) υποκειμένου», στο ψυχαναλυτικό περιοδικό *Εκ των υστέρων* (2006).

Μια τρίτη «παραγωγική εμμονή» της Δήμητρας Γκέφου-Μαδιανού είναι ο μακρόχρονος κριτικός διάλογος στον οποίο έχει εμπλακεί με την ψυχιατρική και η αμφισβήτηση των οικουμενικών κατηγοριών της τελευταίας από τη σκοπιά της ανθρωπολογίας. Τη σχέση αυτή έχει διερευνήσει σε πολλές ομιλίες σε συνέδρια ψυχιατρικών εταιρειών και σε δημοσιεύσεις πεπραγμένων συνεδρίων, όπως για παράδειγμα τα κείμενα «Culture, Alterity and Mental Health: The Limitations of a Relationship» (2011) και «Anthropological Perspectives on Mental Health: Cross-Cultural Comparisons» (2011).

Η τέταρτη παραγωγική εμμονή της, και μία από τις μεγάλες της αγάπες αλλά και έγνοιες, είναι η θεωρία και μεθοδολογία της ανθρωπολογίας, τόσο ως ιδιαίτερη περιοχή των κοινωνικών επιστημών, στην οποία έχει πολύ εντρυφήσει, ακόμα περισσότερο όμως ως συγκροτησιακό στοιχείο της εθνογραφικής έρευνας: ως εθνογραφική θεωρία-πρακτική· ως αναστοχασμός της ποιητικής και πολιτικής της εθνογραφίας· ως κριτική εξέταση των εξουσιαστικών τρόπων με τους οποίους η ανθρωπολογία κατασκευάζει και αναπαριστά το αντικείμενό της και τα όρια του εθνογραφούντος δυτικού εαυτού με τον εθνογραφούμενο μη δυτικό άλλο· ως αποκάλυψη των ορίων και του ευρωκεντρισμού των κατηγοριών και των αναλύσεων της· ως διερεύνηση της δυνατότητας υπέρβασής τους.

Κληροδότημα, εν πολλοίς (αλλά όχι μόνο), της πολιτισμικής κριτικής, η μέριμνα αυτή απασχολεί βαθιά το έργο της Δήμητρας. Την οδηγεί σε μια προσπάθεια αποαποικιοποίησης της ανθρωπολογίας θεμε-

λιωμένη στην ίδια την εθνογραφία, εικονογράφηση της οποίας αποτελούν όλα της τα έργα που βασίζονται σε εθνογραφική επιτόπια έρευνα, τα οποία αναδεικνύουν με λεπτότητα τις υποκειμενικότητες των συνομιλητών-πληροφορητών της. Ταυτόχρονα, ωστόσο, η μέριμνα αυτή είναι εξαιρετικά επίκαιρη για την ελληνική ανθρωπολογία, αφού συμπίπτει περίπου χρονικά με την εισαγωγή της ανθρωπολογίας στον ελληνικό ακαδημαϊκό χώρο και τις ιδιομορφίες αυτής της εισαγωγής: την καθυστέρησή της και τη διερεύνηση των κοινωνικοπολιτικών και ιστορικών λόγων που ευθύνονται για την καθυστέρηση αυτή, την απουσία ερευνητικών κονδυλίων για ανθρωπολογική έρευνα, ακόμα περισσότερο εκτός Ελλάδας, καθώς και τη σαφή υποτίμηση τέτοιου τύπου ερευνών ως εθνικά μη χρήσιμων και οικονομικά μη ωφέλιμων, ιδιομορφίες που είχαν ως συνέπεια τη σχεδόν αποκλειστική εστίαση των ελληνικών ανθρωπολογικών ερευνών στον ελληνικό χώρο.

Αυτό κάνει τη Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού να εξετάσει συστηματικά, στο ελληνικό πλαίσιο, τους διεθνείς προβληματισμούς για την «ιθαγενή» ανθρωπολογία. Τι σημαίνει ανθρωπολογία στα του οίκου μας; Πόσο οικείος είναι ο οίκος; Πόσο διευκολύνει την ανθρωπολογική κατανόηση και πόσο δεσμευτικός ή απελευθερωτικός είναι για τον ανθρωπολόγο, αλλά και πόσο τον επαρχιωτοποιεί; Πού μπορεί να διαφέρει η ματιά του εντόπιου ανθρωπολόγου από τον ξένο και πόσο γόνιμη μπορεί να είναι αυτή η διαφορά; Αυτά και άλλα αντίστοιχα ερωτήματα πραγματεύεται στα κείμενά της «Mirroring Ourselves Through Western Texts: The Limits of an Indigenous Anthropology» (1992) και «Αναστοχασμός, ετερότητα και ανθρωπολογία οίκου: διλήμματα και αντιπαράθεσεις» (1998), καθώς και στο άρθρο της «Ανθρωπολογία οίκου: για μια κριτική της γηγενούς ανθρωπολογίας», στο περιοδικό *Διαβάζω* (1993).

Μέρος βέβαια του προβληματισμού για τον τρόπο κατασκευής και αναπαράστασης του άλλου αποτελεί επίσης η ιχνηλάτηση τρόπων εθνογραφικής έρευνας που να προσφέρουν τη δυνατότητα σύλληψης και αποτύπωσης των μικρών και μεγαλύτερων μετασχηματισμών οι οποίοι συντελούνται στην κοινωνική ζωή, στις ταυτότητες και στις υποκειμενικότητες των ανθρώπων, σ' έναν κόσμο που αλλάζει δραματικά. Η ανεύρεση τρόπων εθνογραφικής έρευνας που να αναδεικνύουν αυτές τις μεταβολές ενόσω συντελούνται και να φωτίζουν την κίνηση, αποτρέποντας την τάση για αγκύρωση των υποκειμένων στον χώρο και τον

χρόνο, που διέπνεε μέχρι πρότινος την ανθρωπολογία, θα την απασχολήσει, μεταξύ άλλων, και στο κείμενο «Ethnography in Motion: Shifting Fields on Airport Grounds» (2010). Εδώ ταυτότητες και υποκειμενικότητες εξετάζονται υπό το πρίσμα της εθνογραφικής πρακτικής.

Η πέμπτη «παραγωγική εμμονή» της Δήμητρας Γκέφου-Μαδιανού αναφέρεται στην εισαγωγή και ανάπτυξη της ανθρωπολογίας στον ελληνικό ακαδημαϊκό χώρο. Η θεματική αυτή εκκινεί από τον προβληματισμό της για την έννοια του πολιτισμού (*culture*) για να καταστήσει αντικείμενο στοχασμού και κοινωνικής και «πολιτισμικής κριτικής» την ίδια την καθυστέρηση στην εισαγωγή, και τις δυσκολίες στην καθιέρωση, της ανθρωπολογίας (και των άλλων κοινωνικών επιστημών) στην Ελλάδα. Σε μια σειρά δημοσιεύσεων διερευνά ιστορικά-κοινωνικά-πολιτισμικά για ποιους λόγους και μέσω ποιων ευρύτερων αλλά και ακαδημαϊκών λόγων (εξουσίας) συνέβη αυτό, καθώς και τον ρόλο που έπαιξαν η απουσία μιας διακριτής έννοιας-όρου που να αποδίδει το *culture*, οι διαμάχες για την ιδιοποίηση της έννοιας του πολιτισμού μεταξύ των διαφόρων επιστημών, ο σφιχτός εναγκαλισμός του όρου με τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό στον εθνικιστικό λόγο και στις επιστήμες που τον έθρεψαν, αλλά και η διαμόρφωση μιας ελληνοκεντρικής κοσμοαντίληψης στην Ελλάδα. Τέτοια παραδείγματα είναι τα κεφάλαια «Η ανθρωπολογία στη σκιά του ελληνικού πολιτισμού: η ανάπτυξη μιας επιστήμης στον ακαδημαϊκό χώρο» (2009) και «Culture in the Periphery: Anthropology in the Shadow of Greek Civilisation» (2010). Επίσης, τα κεφάλαια «Αναστοχαστική ανθρωπολογία και ακαδημαϊκός χώρος: τροχιές, διλήμματα, προοπτικές» (2003) και «Κοινωνική ανθρωπολογία και ελληνικό πανεπιστήμιο» (2012).

Στην ίδια θεματική, διερευνά και τα εξωγενή εμπόδια που έθεσαν στην ανάπτυξη της ανθρωπολογίας και των άλλων κοινωνικών επιστημών η νεοφιλελεύθερη στροφή στην Ευρωπαϊκή Ένωση, οι μεταρρυθμίσεις της εκπαίδευσης με όρους αγοράς, η διαμόρφωση του «πολιτισμού της αξιολόγησης», αλλά και η συναρμογή των «μεταρρυθμίσεων» με τις αγκυλώσεις των τοπικών εκπαιδευτικών πολιτικών, στο κεφάλαιο «Disciples, Discipline and Reflection: Anthropological Encounters and Trajectories», δημοσιευμένο στο *Audit Cultures* (2000).

Τον τελευταίο καιρό υπάρχει μια νέα θεματική που την απασχολεί. Παραμένει στη γραμμή της εθνογραφίας των λεπτών αποχρώσεων που

έχει επεξεργαστεί, αν και είναι κάπως έκκεντρη σε σχέση με τις μέχρι τώρα θεματικές της. Έχει σχέση με την τραυματική κοινωνική μνήμη του εμφυλίου σε περιοχές της Αττικής και με τις εμφανείς καθώς και τις ανεπαίσθητες διεργασίες της εξουσίας για τον ορισμό της στις υποκειμενικότητες και τις βιογραφίες προσώπων που έχουν εμπλακεί με ποικίλους τρόπους στο δόκανό της. Δείγμα της είναι το κείμενο «“Eyes Shut, Muted Voices”»: Narrating and Temporalizing the Post-Civil War Era Through a Monument», δημοσιευμένο το 2017, και με ορισμένες προσθήκες, το 2019. Αποτελεί υπόδειγμα της εκλέπτυνσης στην οποία έχει φτάσει την αναλυτική της δυνατότητα η Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού μέσα από τη διαρκή επανεπεξεργασία της εθνογραφικής και θεωρητικής της ποιητικής. Αλλά φαίνεται ότι δεν είναι η τελευταία, γιατί ήδη «μουντζουρώνει», όπως η ίδια λέει, περιπαικτικά για τον εαυτό της, ένα κείμενο για την πολιτική της ηθικής και δεοντολογίας στην ανθρωπολογική έρευνα.

Το συνολικό επιστημονικό έργο της Δήμητρας Γκέφου-Μαδιανού βρίσκεται στην αιχμή της διεθνούς βιβλιογραφίας και έχει συμβάλει ανεκτίμητα στην καθιέρωση της ανθρωπολογίας στην Ελλάδα, αλλά και στη γνώση μας για την ελληνική κοινωνία και τον ελληνικό πολιτισμό. Είναι μια γενναιόδωρη κατάθεση ψυχής, που αναδιπλασιάζει το σύνολο ακαδημαϊκό της έργο. Γιατί αυτά, κατάθεση ψυχής και γενναιοδωρία, συνοφίζουν την όλη της πολιτεία στον ακαδημαϊκό χώρο. Και την ευχαριστούμε βαθιά γι' αυτό!

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ
ΔΗΜΗΤΡΑΣ ΓΚΕΦΟΥ-ΜΑΔΙΑΝΟΥ

*Βιβλία και επιμέλειες συλλογικών έργων
(ελληνικά και αγγλικά)*

- Gefou-Madianou, D. (συν-συγγραφή με J. Hannibal κ.ά.), 1995. *Alcohol and the Community*. Κοπεγχάγη: WHO-Euro Publications.
- Gefou-Madianou, D. (επιμ.), 1992. *Alcohol, Gender and Culture*. Λονδίνο: Routledge.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ. (επιμ.), 2009. *Όψεις ανθρωπολογικής έρευνας: πολιτισμός, ιστορία, αναπαραστάσεις*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα. Νέα έκδοση 2011. Σειρά «Ανθρωπολογικοί ορίζοντες». Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ. (επιμ.), 2006. *Εαυτός και «άλλος»: εννοιολογήσεις, ταυτότητες και πρακτικές στην Ελλάδα και την Κύπρο*. Αθήνα: Guttenberg.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ., 1999. *Πολιτισμός και εθνογραφία: από τον εθνογραφικό ρεαλισμό στην πολιτισμική κριτική*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα. Νέα έκδοση 2011. Σειρά «Ανθρωπολογικοί ορίζοντες». Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ. (επιμ.) 1998. *Ανθρωπολογική θεωρία και εθνογραφία: σύγχρονες τάσεις*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα. Νέα έκδοση 2011. Σειρά «Ανθρωπολογικοί ορίζοντες». Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ., Μαδιανός, Μ., Κοκκέβη, Α., Στεφανής, Κ., 1992. *Τα «ναρκωτικά» στην Ελλάδα. Η μελέτη της χρήσης ουσιών στον γενικό πληθυσμό*, τόμ. III & Α. Κοκκέβη, Δ. Γκέφου-Μαδιανού, Κ. Στεφανής, 1992. *Η μελέτη της χρήσης ουσιών στον μαθητικό πληθυσμό*, τόμ. II, Αθήνα: Ψυχιατρική Βιβλιοθήκη.

**Ξενόγλωσσες δημοσιεύσεις
(άρθρα και κεφάλαια σε συλλογικούς τόμους)**

- Gefou-Madianou, D., 2017. «“Eyes Shut, Muted Voices”: Narrating and Temporalizing the Post-Civil War Era Through a Monument». *Social Analysis*, ειδικό αφιέρωμα *Post-Ottoman Topologies: The Presence of the Past in the Era of the Nation-State*, επιμ. N. Argenti, τόμ. 61(1): 115-128. Νέα δημοσίευση: Gefou-Madianou, D., 2019. «“Eyes Shut, Muted Voices”: Narrating and Temporalizing the Post-Civil War Era Through a Monument», στο N. Argenti (επιμ.) *Post-Ottoman Topologies: The Presence of the Past in the Era of the Nation-State*, 117-130. Νέα Υόρκη και Οξφόρδη: Berghahn Books.
- Gefou-Madianou, D., 2014. «The New Eleftherios Venizelos Airport and Attiki Odos, or the Double Marginalization of Mesogia», στο J. K. Brekke, D. Dalakoglou, C. Filippidis και A. Vradis (επιμ.), *Crisis-Scapes: Athens and Beyond*. Αθήνα: Synthesi.
- Gefou-Madianou, D., 2011. «Anthropological Perspectives on Mental Health: Cross-Cultural Comparisons», στο J. Perez-Milan και C. Rubalcaba (επιμ.), 2013. *Salud Mental Y Calidad de Vida: Procedimientos de V Conferencia Internacional Psicohabana*, 92-114. Αβάνα, Κούβα: Psicohabana.
- Gefou-Madianou, D., 2011. «Culture, Alterity and Mental Health: The Limitations of a Relationship», στο M. Tyloth (επιμ.), *One World: Quest for Integration: Proceedings of the 10th World Congress of WAPR*, 65-82. Ινδία: National Institute of Mental Health and Neuro Sciences Publications.
- Gefou-Madianou, D., 2010. «Culture in the Periphery: Anthropology in the Shadow of Greek Civilisation», στο D. James, E. Plaice και C. Toren (επιμ.), *Culture Wars: Context, Models and Anthropologists’ Accounts*, 57-72. Νέα Υόρκη και Οξφόρδη: Berghahn Books.
- Gefou-Madianou, D., 2010. «Ethnography in Motion: Shifting Fields on Airport Grounds», στο M. Melhuus, J. Mitchell και H. Wulff (επιμ.), *Ethnographic Practice in the Present*, 152-168. Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Routledge.
- Gefou-Madianou, D., 2000. «Disciples, Discipline and Reflection: Anthropological Encounters and Trajectories», στο M. Strathern (επιμ.), *Audit Cultures: Anthropological Studies in Accountability, Ethics and the Academy*, 256-278. Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Routledge.

- Gefou-Madianou, D., 1999. «Cultural Polyphony and Identity Formation: Negotiating Tradition in Attica». *American Ethnologist* 26(2): 412-439.
- Gefou-Madianou, D. και E. Tountasaki, 1998. «The Arvanites of Greece: a Bibliographical Approach», στο *Modern Greek Society* (MGSA), τόμ. Xxvi, nb.1: 1-85, Δεκ. 1998.
- Gefou-Madianou, D., 1997. «Alcohol, Diet and Culture in Southern Europe». *Addiction*, τόμ. 92, ένθετο 1, 55-79.
- Gefou-Madianou, D. και A. M. Iossifides, 1996. «Gender and Sex», στο A. Kuper και J. Kuper (επιμ.), *The Social Science Encyclopedia*, 2η έκδοση. Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Routledge Publ. Co.
- Gefou-Madianou, D., 1994. «“Reconciling Anthropology and Folklore Through History in Greece.” Reflections on Demons and the Devil: The Moral Imagination of Modern Greek Culture, by Charles Stewart». *Current Anthropology* 35(2).
- Gefou-Madianou, D., 1993. «Mirroring Ourselves Through Western Texts: The Limits of an Indigenous Anthropology», στο H. Driessen (επιμ.), *The Politics of Ethnographic Reading and Writing: Confrontations of Western and Indigenous Texts*, 160-181. Nijmegen Studies in Development and Cultural Change. Σααρμπρόκεν: Verlag Breitenbach.
- Gefou-Madianou, D., 1992. «Exclusion and Unity, Retsina and Sweet Wine: Commensality and Gender in a Greek Agrotown». *Alcohol, Gender and Culture*, 108-136. Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Routledge.
- Gefou-Madianou, D., 1992. «Introduction: Alcohol Commensality, Identity Transformation and Transcendence», στο D. Gefou-Madianou (επιμ.), *Alcohol, Gender and Culture*, 1-34. Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Routledge.
- Gefou-Madianou, D., 1991. «L'étude anthropologique de l'usage des drogues: L'usage de l'alcool en Grece». *Retrovirus-La Revue du Sida* 9, τόμ. IV: 22-32, Μάρτιος 1991.
- Liakos, A., Madianou, D., Stefanis, C., 1977. «Selection and Definition of Users and Controls», 1-10, και «Sociocultural Aspects of Hashish Use in Greece», 11-20, στο C. Stefanis, R. Dornbush, M. Fink (επιμ.), *Hashish: Studies of Long-Term Use*. Νέα Υόρκη: Raven Press.
- Stefanis, C., Ballas, C., Madianou, D., 1975. «Sociocultural and Epidemiological Aspects of Hashish Use in Greece», στο V. Rubin (επιμ.), *Cannabis and Culture*, 303-326. Χάγη και Παρίσι: Mouton Publishers.

**Δημοσιεύσεις στα ελληνικά
(άρθρα και κεφάλαια σε συλλογικούς τόμους)**

- Γκέφου-Μαδιανού, Δ., 2017. «Η ποιητική των συνόρων», περιοδικό *Χρόνος*, τ. 46. Αναστοχασμοί στο έργο της Μ. Ρόμπου-Λεβίδη *Επιτηρούμενες ζωές: μουσική, χορός και διαμόρφωση της υποκειμενικότητας στη Μακεδονία*, Φεβρουάριος 2017. <https://chronos.fairead.net/gefou-madianou-poiitiki-synoron>.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ., 2015. «Όταν η τράπουλα της συγγένειας ξαναμοιράζεται. Νέες εννοιολογήσεις του συγγενικού δεσμού». Σημειώσεις με αφορμή το βιβλίο της Ε. Τουντασάκη *Το παιδί που μεγαλώνει μέσα σου θα πάρει κι από σένα: δωρεά ωαρίων, μητρότητα και συγγένεια*, περιοδικό *Χρόνος* τ. 31, Νοέμβριος 2015. <http://www.chronosmag.eu/index.php/e-gf-e-pl-sgg-x.html>.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ., 2014. «Αθέατες όψεις της Ιστορίας: μια ανθρωπολογική ανάγνωση», σκέψεις για το συλλογικό έργο των Δ. Παπαδημητρίου, Σ. Σεφεριάδη (επιμ.) *Αθέατες όψεις της Ιστορίας, αφιέρωμα στον Γιάννη Γιανουλόπουλο*, περιοδικό *Χρόνος*, τ. 16, Αύγουστος 2014. <http://www.chronosmag.eu/index.php/e-gf-e-sths-th-ss-pl-ss.html>.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ., 2014. «Η ποιητική της ελληνικής Αριστεράς και της εξορίας», σημειώσεις με αφορμή το βιβλίο της Ν. Πανουργιά *Επικίνδυνοι πολίτες*, περιοδικό *Χρόνος*, τ. 9, Ιανουάριος 2014. <http://www.chronosmag.eu/index.php/g-gpl-xps-fs.html>.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ., 2012. «Κοινωνική ανθρωπολογία και ελληνικό πανεπιστήμιο», στο Μ. Θανοπούλου, Μ. Πετμεζίδου και Μ. Στρατηγάκη (επιμ.), *Όψεις κοινωνικής δυναμικής*, 94-115. Αθήνα: Gutenberg.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ., 2009. «Η ανθρωπολογική έρευνα μετά την πολιτισμική κριτική», στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Όψεις ανθρωπολογικής έρευνας. Πολιτισμός, ιστορία, αναπαραστάσεις*, 15-53. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα. Νέα έκδοση 2011. Σειρά «Ανθρωπολογικοί ορίζοντες». Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ., 2009. «Η ανθρωπολογία στη σκιά του ελληνικού πολιτισμού: η ανάπτυξη μιας επιστήμης στον ακαδημαϊκό χώρο», στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Όψεις ανθρωπολογικής έρευνας: πολιτισμός, ιστορία, αναπαραστάσεις*, 57-101. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα. Νέα έκδοση 2011. Σειρά «Ανθρωπολογικοί ορίζοντες». Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

- Γκέφου-Μαδιανού, Δ., 2008. «Αναπαράγοντας το μέλλον, αναπαράγοντας την ανθρωπολογία. Σκέψεις πάνω στο έργο της Marilyn Strathern», στο M. Strathern, *Αναπαράγοντας το μέλλον: ανθρωπολογία, συγγένεια και νέες τεχνολογίες αναπαραγωγής* (μτφρ. Π. Μπουρλάκης, επιστ. επιμ. Ρ. Αστρινάκη), 9-34. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ., 2008. «Το εκδοτικό μέλλον των κοινωνικών και ανθρωπιστικών σπουδών: “Ανθρωπολογικοί ορίζοντες”» (επιμ. Σπ. Κακουριώτης), αφιέρωμα, περιοδικό *Διαβάζω*, τ. 489, Οκτώβριος 2008.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ., 2006. «Ανθρωπολογία, ψυχανάλυση και η συγκρότηση του (ανθρωπολογικού) υποκειμένου». *Εκ των υστέρων*, 14: 136-169, αφιέρωμα «Ψυχανάλυση και Κοινωνική Ανθρωπολογία» (επιμ. Κ. Γιαννακόπουλος). Αθήνα: Εξάντας.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ., 2006. «Εννοιολογήσεις του “εαυτού” και του “άλλου”: ζητήματα ταυτότητας στη σύγχρονη ανθρωπολογική θεωρία», στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Εαυτός και «άλλος»: εννοιολογήσεις, ταυτότητες και πρακτικές στην Ελλάδα και την Κύπρο*, 15-110. Αθήνα: Gutenberg.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ., 2006. «“Στο πρόσωπο του άνδρα μου εμένα βλέπουν”: το “δημόσιο” και το “ιδιωτικό” ως τόποι κατασκευής της έμφυλης ταυτότητας», στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Εαυτός και «άλλος»: εννοιολογήσεις, ταυτότητες και πρακτικές στην Ελλάδα και την Κύπρο*, 111-181. Αθήνα: Gutenberg.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ., 2003. «Αναστοχαστική ανθρωπολογία και ακαδημαϊκός χώρος: τροχιές, διλήμματα, προοπτικές», στο Β. Κρεμμυδάς (επιμ.), *Το παρόν του παρελθόντος: Ιστορία, λαογραφία, κοινωνική ανθρωπολογία*, 383-400. Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας-Σχολή Μωραΐτη.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ., 1998. «Αναστοχασμός, ετερότητα και ανθρωπολογία οίκοι: διλήμματα και αντιπαραθέσεις», στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Ανθρωπολογική θεωρία και εθνογραφία: σύγχρονες τάσεις*, 365-435. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα. Νέα έκδοση 2011. Σειρά «Ανθρωπολογικοί ορίζοντες». Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ., 1998. «Από την ολιστική προσέγγιση στις μερικές αλήθειες», στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Ανθρωπολογική θεωρία και εθνογραφία: σύγχρονες τάσεις*, 11-66. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα. Νέα έκδοση 2011. Σειρά «Ανθρωπολογικοί ορίζοντες». Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Γκέφου-Μαδιανού, Δ., 1998. «Η χώρα του πνεύματος και η χώρα του οιο-
πνεύματος: παράδοση και πολιτισμική ταυτότητα στην Αττική». *Σύγ-
χρονα θέματα*, περ. Β', 66: 104-115.

Γκέφου-Μαδιανού, Δ., 1993. «Ανθρωπολογία οίκοι: για μια κριτική της γη-
γενούς ανθρωπολογίας», περιοδικό *Διαβάζω*, τ. 323, αφιέρωμα στην κοι-
νωνική ανθρωπολογία (επιμ. Ε. Παπαταξιάρχης), 44-51, Νοέμβριος 1993.

ΠΗΓΗ ΤΗΣ ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑΣ

<https://panteion.academia.edu/DimitraGefouMadianou>

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αλίκη Αγγελίδου - Ράνια Αστρινάκη

Τριάντα και κάτι χρόνια μετά την εισαγωγή της στα ελληνικά πανεπιστήμια, η κοινωνική και πολιτισμική ανθρωπολογία έχει εδραιωθεί ως αυτόνομη επιστήμη στον ακαδημαϊκό χώρο και αποκτά ολοένα και μεγαλύτερη ορατότητα και εκτός ακαδημίας. Στο διάστημα αυτό έγιναν πολλά: ιδρύθηκαν τρία τμήματα με πολλούς/-ές προπτυχιακούς/-ές και μεταπτυχιακούς/-ές φοιτητές/-τριες, υποψήφιος/-ους διδάκτορες και μεταδιδάκτορες, όπως και μεταπτυχιακά και διδακτορικά προγράμματα σπουδών που συμπεριλαμβάνουν το γνωστικό αντικείμενο της ανθρωπολογίας· πλήθυναν οι ανθρωπολόγοι που διδάσκουν και δημοσιεύουν στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, πολλές και πολλοί έχοντας ολοκληρώσει κάποιους από τους κύκλους σπουδών τους στα ελληνικά τμήματα ανθρωπολογίας· υπάρχουν πλέον πολλές δημοσιεύσεις και μεταφράσεις στα ελληνικά και μια δραστήρια ακαδημαϊκή κοινότητα που παρουσιάζει και συζητά το έργο της σε πλήθος συνεδρίων, σεμιναρίων και άλλων εκδηλώσεων· πρόσφατα δημιουργήθηκε το πρώτο ενιαίο επιστημονικό και επαγγελματικό σωματείο, ο Σύλλογος Κοινωνικών Ανθρωπολόγων Ελλάδας (ΣΚΑΕ), το οποίο συγκεντρώνει ανθρωπολόγους που δουλεύουν στην ακαδημία αλλά και πτυχιούχους Ανθρωπολογίας που δραστηριοποιούνται σε διάφορα επαγγελματικά πεδία.

Δε θα προχωρήσουμε εδώ σε αναλυτικό απολογισμό αυτής της ανάπτυξης. Οι δυσκολίες, τα αλληπάλληλα διλήμματα και οι ιδιαίτερες συνθήκες της έχουν επανειλημμένα επισημανθεί και αναλυθεί τα τελευταία

χρόνια, μεταξύ άλλων από την ίδια τη Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού.¹ Εξίσου έχουν αναλυθεί και οι εκάστοτε θεματικοί και θεωρητικοί άξονες γύρω από τους οποίους αναπτύχθηκαν οι εθνογραφικές έρευνες,² όπως και τα διλήμματα που θέτει η διδασκαλία της ανθρωπολογίας και της εθνογραφίας στο ελληνικό κοινωνικό πλαίσιο.³ Είναι σαφές ότι σήμερα μπορούμε πλέον να μιλάμε για «ελληνική ανθρωπολογία», η ιστορία αλλά και η κριτική ανθρωπολογία (Ribeiro 2006: 364) της οποίας έχουν ήδη αρχίσει να γράφονται.

Συνοπτικά θα λέγαμε ότι, όπως έχει φανεί από τα σχετικά κείμενα, η ελληνική ανθρωπολογία έχει χαράξει όλα αυτά τα χρόνια μια πορεία που σχετίζεται τόσο με τη θέση της στον διεθνή ακαδημαϊκό χώρο όσο και με το ριζωμά της στην ελληνική κοινωνία. Πρώτον, μολονότι η Ελλάδα, σε αντίθεση με πολλές χώρες της Δυτικής Ευρώπης, αποτέλεσε πεδίο εθνογραφικής έρευνας προτού γίνει χώρος παραγωγής ανθρωπολογικής γνώσης, οι Έλληνες ανθρωπολόγοι αγκάλιασαν ευθύς εξαρχής το κοσμοπολίτικο πρόταγμα της ανθρωπολογίας και θέλησαν να το μεταφέρουν στο ελληνικό κοινωνικό συγκείμενο. Μπορεί, λοιπόν, οι μελέτες των περισσότερων να εκτυλίχθηκαν στο πλαίσιο της ανθρωπολογίας «οίκοι» και να αφορούσαν το ελληνικό κοινωνικό γίγνεσθαι, η ματιά τους όμως ήταν πάντα εξωστρεφής, ως προς τα θεωρητικά τους διαβάσματα, τις ξενόγλωσσες δημοσιεύσεις τους και την ενεργό συμμετοχή τους σε διεθνή επιστημονικά φόρα (συνέδρια, ενώσεις κ.λπ.). Δούλεψαν μάλιστα άοκνα για να καλλιεργήσουν αυτή την εξωστρέφεια στα ελληνικά πανεπιστήμια σε ένα περιβάλλον όπου κυριαρχούσε ο ελληνοκεντρισμός και να τη μεταδώσουν στους φοιτητές και στις φοιτήτριές τους, άλλοτε με μεγαλύτερη κι άλλοτε με μικρότερη επιτυχία (Bakalaki 2006). Επιπλέον, η θεσμική εδραίωση και η διδασκαλία της ανθρωπολογίας στην Ελλάδα συνέπεσαν με μια ιδιαίτερη περίοδο στην ιστορία της ανθρωπολογικής σκέψης, εκείνη της αμφισβήτησης που έφεραν η πολιτισμική κριτική, οι μετααποικιακές σπουδές, οι σπουδές φύλου και

1. Βλ. Gefou-Madianou 1993 και 2000, 2010· Γκέφου-Μαδιανού 1998, 2003, 2009 και 2012. Επίσης βλ. Agelopoulos 2013 και Αγγελόπουλος 2014· Bakalaki 1997 και 2006· Panopoulos 2003· Papataxiarchis 2013.

2. Papataxiarchis 2010 και Παπαταξιάρχης 2007· Τσιμπιρίδου 2003.

3. Βλ. Bakalaki 2006· Δαλκαβούκης, Μάνος και Βέικου 2010· Sideri 2020· Deltsoy 2020· Angelidou, Balandina και Kolovos 2021· Tentomas 2021.

άλλα κριτικά επιστημολογικά ρεύματα από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 και μετά. Ρεύματα που έθεσαν σε κριτική αναθεώρηση μεγάλο μέρος των πρακτικών και των θεωρητικών βάσεων πάνω στις οποίες είχε θεμελιωθεί η ανθρωπολογία. Το γεγονός αυτό έθεσε την ελληνική ανθρωπολογία ευθύς εξαρχής στην αιχμή των θεωρητικών και μεθοδολογικών συζητήσεων της επιστήμης.

Ως εκ τούτου, η ανθρωπολογία στην Ελλάδα στις αρχές του 21ου αιώνα αναπτύχθηκε με βάση τις δικές της ιδιαίτερες γραμμές (Gefou-Madianou 2000: 264), ωστόσο εμφανίζεται κοσμοπολίτικη (Kuper 1994) και συγχρονισμένη με τις θεωρητικές εξελίξεις σε παγκόσμιο επίπεδο, «πληθυντική» τόσο από την άποψη της θεματικής ποικιλομορφίας όσο και από αυτήν των οπτικών και των αφηγηματικών στρατηγικών (Παπαταξιάρχης 2007). Έχει συμμετάσχει δημιουργικά στη συγκρότηση μιας πολύμορφης ευρωπαϊκής ανθρωπολογίας (Green & Laviolette 2015) και συμμετέχει ενεργά στην προσπάθεια να μετασηματιστεί η «γεωπολιτική της γνώσης» (Mignolo 2002), προς μια πιο δημοκρατική, πολυκεντρική, ετερογλωσσική και διεθνική παγκόσμια ανθρωπολογία (Restrepo και Escobar 2005, Ribeiro 2006, Ribeiro και Escobar 2006).

Δεύτερον, στη βάση αυτής της τελευταίας κατεύθυνσης, έχει ενσυνείδητα διαμορφωθεί ένας ανθρωπολογικός λόγος στην ελληνική γλώσσα μέσα από πλούσια ακαδημαϊκή παραγωγή και μεταφράσεις ξενόγλωσσων ανθρωπολογικών έργων, και έχει σημειωθεί αυξανόμενη παρουσία στον δημόσιο χώρο – με παρεμβάσεις στον Τύπο, στην τηλεόραση και στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, με συμμετοχή σε εφαρμοσμένα προγράμματα κοινωνικής παρέμβασης (όπως, για παράδειγμα, για το προσφυγικό) και τη στελέχωση δημόσιων ή ιδιωτικών κοινωνικών και πολιτιστικών φορέων, καθώς και μη κυβερνητικών οργανώσεων. Επιπρόσθετα, ο ανθρωπολογικός λόγος, μέσω της διδασκαλίας, ασκεί σημαντική διαμορφωτική επίδραση στους φοιτητές και στις φοιτήτριες, λειτουργώντας ως ένα είδος «πολιτισμικής κριτικής» της ελληνικής κοινωνίας που επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουν τον κόσμο και τον εαυτό τους (πρβλ. Bakalaki 2006). Μάλιστα, ορισμένες από τις θεματικές που απασχολούν τους ανθρωπολόγους στα ελληνικά πανεπιστήμια έχουν αποδειχτεί ιδιαίτερα επιδραστικές σ' ό,τι αφορά την κριτική εγρήγορση και το άνοιγμα ρωγμών (αν όχι και την αλλαγή αντιλήψεων) σε κρίσιμα ζητήματα, που συνδέονται με τις ιδιαίτερες κοινω-

νικοπολιτικές συνθήκες της σύγχρονης Ελλάδας: η μετανάστευση, το προσφυγικό, το φύλο, η υγεία και ο εθνοτισμός-εθνικισμός (Παπαταξιάρχης 2007) είναι ορισμένες από τις θεματικές αυτές, οι οποίες έθεσαν σε αμφισβήτηση εθνοκεντρικούς, πατριαρχικούς και άλλους κυρίαρχους λόγους μέσα από τους οποίους έχει συγκροτηθεί η ελληνική ταυτότητα (πρβλ. Herzfeld 1998).

Αυτά, λοιπόν, που έχουν επιτευχθεί μέσα σε τρεις δεκαετίες δεν είναι διόλου ασήμαντα. Ωστόσο, η ανθρωπολογία βρίσκεται σε συνεχή διερώτηση και αναζήτηση, και η ημερίδα που διοργάνωσε το Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου προς τιμήν της ομότιμης καθηγήτριας Δήμητρας Γκέφου-Μαδιανού ήταν μία ακόμα αφορμή για αναστοχασμό, σε μια περίοδο που η ελληνική ανθρωπολογία βρίσκεται αντιμέτωπη με πολλές εξωτερικές και εσωτερικές προκλήσεις. Στις ανησυχίες, τις προκλήσεις και τις αναζητήσεις για την ανθρωπολογία του 21ου αιώνα που αναδεικνύονται από τα άρθρα του τόμου θα αφιερώσουμε τη συνέχεια του παρόντος εισαγωγικού κειμένου.

Κρίση και νεοφιλελευθερισμός ελληνικής κοπής στα πανεπιστήμια

Καταρχάς, εξωγενείς παράγοντες, όπως η δεκαετής και πλέον κοινωνικοοικονομική κρίση και η επικράτηση των νεοφιλελεύθερων δημοσιονομικών πολιτικών στην Ευρωπαϊκή Ένωση, έχουν θέσει υπό αίρεση την (έστω και μετ' εμποδίων)⁴ θεσμική επέκταση και διανοητική άνθηση που γνώρισε η ανθρωπολογία στην Ελλάδα από τα τέλη της δεκαετίας του 1980, ταυτόχρονα όμως έχουν ανοίξει ορισμένες νέες δυνατότητες. Η αναδιάρθρωση και η χρηματοδότηση της ανώτατης εκπαίδευσης και της έρευνας με βάση ιδιωτικά οικονομικά κριτήρια, καθώς και η υποβάθμιση της γνώσης που δεν υποτάσσεται στις λογικές της αγοράς, με συνέπεια την απαξίωση των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών, είναι φαινόμενα που ξεκίνησαν μεν κυρίως από τον αγγλοσαξονικό κόσμο τη δεκαετία του 1980, γρήγορα, ωστόσο, επεκτάθηκαν και απέκτησαν, με διαβαθμίσεις, πανευρωπαϊκές και παγκόσμιες διαστάσεις.

4. Για τα εμπόδια αυτά βλ. Gefou-Madianou 1993 και 2000.

Στην Ελλάδα, η νεοφιλελεύθερη «δομική αναπροσαρμογή» της παιδείας εισήχθη αποσπασματικά. Εγκαινιάστηκε τη δεκαετία του 1990 με μια σειρά νομοθετημάτων που διεμβόλιζαν τη σημαντική μεταρρύθμιση θεσμικού και κοινωνικού εκδημοκρατισμού και εκσυγχρονισμού της ανώτατης εκπαίδευσης που είχε δρομολογηθεί με τον νόμο-πλαίσιο 1268/82 και, χωρίς να ανακόψουν την περαιτέρω ανάπτυξη των πανεπιστημίων, τη συνέδεαν με τη λογική της αγοράς και την επιδίωξη της τεχνοκρατικής, εφαρμοσμένης γνώσης, επιχειρώντας ταυτόχρονα τη μερική επαναφορά ιεραρχικών διακρίσεων του παρελθόντος. Οι «μεταρρυθμίσεις» αυτές προκάλεσαν σοβαρές αντιδράσεις στην πανεπιστημιακή κοινότητα και, όπως επισήμανε ήδη τότε η Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού (Gefou-Madianou 2000), επέδρασαν ευθύς εξαρχής αρνητικά στην ανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών και ακόμα περισσότερο της ανθρωπολογίας.⁵ Τη δεκαετία του 2000, οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές συνεχίστηκαν στοχεύοντας πιο συνεκτικά και οργανωμένα στη ριζική μεταρρύθμιση της οργάνωσης και λειτουργίας των πανεπιστημίων, καθώς και του ίδιου του δημόσιου χαρακτήρα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και έρευνας, με την εισαγωγή, μεταξύ άλλων, και των διαδικασιών αξιολόγησης.⁶ Σε μια πρώτη φάση αναχαιτίστηκαν σημαντικά από την αντίσταση μεγάλου μέρους της ελληνικής ακαδημαϊκής κοινότητας.

Στη συνέχεια, η δημοσιονομική κρίση του 2010 πρόσφερε μια πρώτη τάξεως ευκαιρία να προωθηθεί με βίαιο τρόπο το σύνολο των δομικών

5. Την έναρξη της διαδικασίας αυτής σήμανε ο ν. 2083/92 επί υπουργίας Γ. Σουφλιά. Ακολούθησε μια έντονη νομοθετική δραστηριότητα από όλες τις κυβερνήσεις της δεκαετίας του 1990. Για διεξοδική ανάλυση των εν λόγω νομοθετημάτων και των συνεπειών τους βλ. Πετραλιάς και Θεοτοκάς 1999.

6. Η αξιολόγηση εισάγεται στα ΑΕΙ με τον ν. 3374 για τη διασφάλιση της ποιότητας στην ανώτατη εκπαίδευση, που ψηφίστηκε το καλοκαίρι του 2005, επί υπουργίας Μ. Γιαννάκου. Ο νόμος ίδρυε μια Ανεξάρτητη Αρχή με συμβουλευτικές αρμοδιότητες, την Α.Δ.Ι.Π. (Αρχή Διασφάλισης της Ποιότητας στην Ανώτατη Εκπαίδευση), στην οποία ανέθετε τη διαδικασία της αξιολόγησης. Το 2007 ψηφίστηκε ο ν. 3549, για τη μεταρρύθμιση του θεσμικού πλαισίου των ΑΕΙ, που προέβλεπε τη θεσμοποίηση τετραετούς αναπτυξιακού προγράμματος και την εισαγωγή του θεσμού του Γραμματέα, ο οποίος είχε σαφείς διευθυντικές ιδιότητες εν είδει «μάννατζερ». Το 2006 επιχειρήθηκε η αναθεώρηση του άρθρου 16 του Συντάγματος, η οποία θα άνοιγε τον δρόμο στην ίδρυση ιδιωτικών πανεπιστημίων. Απέτυχε, λόγω της τεράστιας αντίδρασης που εκδηλώθηκε από την πανεπιστημιακή κοινότητα και από πολλούς άλλους κοινωνικούς χώρους.

μεταρρυθμίσεων που εκκρεμούσαν λόγω των τοπικών αντιστάσεων, με την ψήφιση του Ν. 4009/11, που είχε διακηρυγμένο στόχο τη ριζική νεοφιλελεύθερη αναδόμηση της ανώτατης εκπαίδευσης (Gefou-Madianou 2014). Ο νόμος αυτός έθεσε συνολικά τις διοικητικές και ακαδημαϊκές διαδικασίες σε τροχιά επιχειρηματικής διαχείρισης. Επανέφερε τις ιεραρχίες μεταξύ βαθμίδων διδασκόντων και μεταξύ κατηγοριών της ακαδημαϊκής κοινότητας και εγκατέστησε σχέσεις εξουσίας ολιγαρχικού τύπου. Επιχείρησε να συρρικνώσει δραματικά τη διοικητική, οικονομική και ακαδημαϊκή αυτοτέλεια των ΑΕΙ, θεσπίζοντας ευρείες αρμοδιότητες για εξω-ιδρυματικούς εμπειρογνώμονες και ιδιωτικούς οικονομικούς φορείς, εισάγοντας την πιστοποίηση με ενισχυμένες τις εξουσίες της Ανεξάρτητης Αρχής και καθιστώντας ακόμα πιο ασφυκτικό τον έλεγχο του Υπουργείου Παιδείας σε ακαδημαϊκά ζητήματα που αφορούν το μέλλον τμημάτων και ΑΕΙ. Τέλος, το σπουδαιότερο, θεμελίωσε τις «μεταρρυθμίσεις» αυτές σε καλά ενορχηστρωμένους «αυτο-αποικιοποιητικούς» και απαξιωτικούς δημόσιους λόγους περί εκτεταμένης διαφθοράς, αναξιοκρατίας, κακής λειτουργίας και σοβαρής ανεπάρκειας συλλήβδην πανεπιστημίων και πανεπιστημιακών. Και, το αποκορύφωμα, εγκαθίδρυσε ένα νεοαποικιακό πλαίσιο αξιολόγησης, που υποβάλλει υποχρεωτικά τα ΑΕΙ και το προσωπικό τους στην υποτιμητική γι' αυτά κρίση αξιολογητών από ιδρύματα του εξωτερικού, με τη λογική ότι διαθέτουν πιο έγκριτη και έγκυρη γνώση, κρίση απαραίτητη και για τις εκλογές και εξελίξεις των διδασκόντων. Η εφαρμογή του νόμου προσέκρουσε στην αντίσταση της πανεπιστημιακής κοινότητας, με αποτέλεσμα να τροποποιηθεί μερικά το 2012. Ορισμένες διατάξεις, όπως τα Συμβούλια Ιδρύματος, δεν εφαρμόστηκαν επί της ουσίας στην πράξη. Άλλες, όμως, άρχισαν να κερδίζουν σταδιακά έδαφος σε αυξανόμενα τμήματα της ακαδημαϊκής κοινότητας, καθώς θεωρήθηκαν διέξοδος στις ολέθριες συνέπειες των μέτρων δημοσιονομικής λιτότητας στην ανώτατη εκπαίδευση, που και αυτά είχαν τον ίδιο στόχο, τη νεοφιλελεύθερη αναδόμηση ολόκληρου του δημόσιου τομέα. Και άλλες πέτυχαν *de facto* τη συμμόρφωση και άρχισαν να υλοποιούνται τμηματικά, μεταξύ αυτών και η αξιολόγηση, με τον πρώτο κύκλο της να ολοκληρώνεται το 2016.⁷

7. Ο πρώτος νόμος για την αξιολόγηση (3374/2005), που ήδη αναφέραμε, άρχισε να εφαρμόζεται αποσπασματικά και με καθυστερήσεις προς τα τέλη της δεκαετίας του

Ο νόμος αυτός αποτελεί ορόσημο στην ιστορία της ελληνικής ανώτατης εκπαίδευσης, γιατί εγκαθίδρυσε την «κυβερνο-λογική» που τη διέπει από τότε: έναν νεοφιλελευθερισμό ελληνικής κοπής, σύμφωνα με τον οποίο όσο μειώνονται οι δημόσιες δαπάνες, τόσο εντείνεται ο κρατικός έλεγχος στα ΑΕΙ, συνδυασμένο με μια αυτο-επιβαλλόμενη νεοαποικιοκρατική αντίληψη, που εκδιπλώνεται στρατηγικά για να συγκαλύψει τους επιδιωκόμενους σκοπούς. Η λογική αυτή επαναλαμβάνεται στον σχηματισμό των «μεταρρυθμίσεων» που πυκνώνει τον τελευταίο καιρό και εμπλουτίζεται με στοιχεία που εμποδώνουν περαιτέρω στα πανεπιστήμια μια ελληνική εκδοχή αυτού που ο Cris Shore (2008) ονομάζει «ανελεύθερη διακυβέρνηση». Το πλαίσιο των πρακτικών ελέγχου και αξιολόγησης γίνεται πιο ασφυκτικό, καθώς περιορίζει ακόμα περισσότερο, αν δεν καταργεί ολωσδιόλου, την πανεπιστημιακή αυτοτέλεια.⁸ Οι πρόσφατες ρυθμίσεις για τη μείωση του φοιτητικού πληθυσμού μέσω της αύξησης των βάσεων εισαγωγής στα ΑΕΙ⁹ και για την εξομοίωση των επαγγελματικών δικαιωμάτων πτυχιούχων από δημόσια ΑΕΙ με εκείνα των αποφοίτων ιδιωτικών κολεγίων¹⁰ αυξάνουν τις ανισότητες στην πρόσβαση στην ανώτατη εκπαίδευση και ενισχύουν την ιδιωτικοποίησή της. Σε συνδυασμό με το τέλος του πρώτου κύκλου της πιστοποίησης, προμηνύουν συγχωνεύσεις και κλείσιμο τμημάτων με μη ακαδημαϊκά κριτήρια που απειλούν τη θεσμική αυτονομία των λιγότερο εδραιωμένων επιστημών, ιδίως όσων δεν προσφέρουν οικονομικά «ανταποδοτική» γνώση. Η εισαγωγή αυταρχικών μορφών ελέγχου –και αυτοελέγχου– με τη θεσμοθέτηση τεχνικών συστημάτων επιτήρησης καθώς και

2000. Η διαδικασία επιταχύνθηκε τη δεκαετία του 2010 με το πιο αυστηρό πλαίσιο του Ν. 4009/2011, ο οποίος εισήγαγε και την πιστοποίηση (Κεφ. Γ' Διασφάλιση και Πιστοποίηση Ποιότητας, άρθρα 64-74). Ο συγκεκριμένος νόμος εξάρμοσε το δημοκρατικό πλαίσιο διοίκησης των ΑΕΙ (που προέβλεπε τη συμμετοχή όλων των κατηγοριών της ακαδημαϊκής κοινότητας) και θεσμοθέτησε τη σύνδεση των ΑΕΙ με τον ιδιωτικό τομέα.

8. Αυτό συντελείται με τον Ν. 4563/2020, με τον οποίο εισάγεται πλέον στο άρθρο 16 η κατανομή μέρους της ετήσιας τακτικής δημόσιας επιχορήγησης των ΑΕΙ (20%) «με βάση δείκτες ποιότητας και επιτευγμάτων» και θεσμοθετείται η ΕΘΑΑΕ (Εθνική Αρχή Ανώτατης Εκπαίδευσης) με ευρύτατες αρμοδιότητες στις ακαδημαϊκές λειτουργίες των πανεπιστημίων.

9. Ν. 4777/2021 για την Ελάχιστη Βάση Εισαγωγής στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

10. Με το άρθρο 164 του Ν. 4763/2020 για την Επαγγελματική Εκπαίδευση, Κατάρτιση και Διά Βίου Μάθηση.

της πανεπιστημιακής αστυνομίας θέτουν σε κίνδυνο τη δημοκρατία και τις ακαδημαϊκές ελευθερίες στα πανεπιστήμια.¹¹ Τον σχηματισμό των «μεταρρυθμίσεων» αναμένεται να συμπληρώσει ο επικείμενος νέος νόμος-πλαίσιο, με διαφαινόμενη πλούσια ατζέντα περαιτέρω συρρίκνωσης της δημοκρατίας, της αυτοτέλειας, της ακαδημαϊκότητας και του δημόσιου χαρακτήρα των πανεπιστημίων και την αντίστοιχη διεύρυνση των χρηματοοικονομικών κριτηρίων στη συνολική οργάνωσή τους.¹²

Έχει ήδη επισημανθεί (βλ., μεταξύ άλλων, Papataxiarchis 2015β και Παπαηλία, κεφ. 10 στον παρόντα τόμο) ότι η πολυετής υποχρηματοδότηση της παιδείας και της έρευνας, η μακρόχρονη αναστολή νέων προσλήψεων με συνέπεια την υποστελέχωση των πανεπιστημίων και τη γήρανση του ακαδημαϊκού και του διοικητικού προσωπικού τους, η ανεργία των νέων επιστημόνων που αναζητούν εργασία εκτός Ελλάδας, καθώς και η δυσκολία να χρηματοδοτηθούν νέες εκδόσεις και μεταφράσεις απειλούν να οδηγήσουν την ανθρωπολογία στην Ελλάδα στην ποσοτική συρρίκνωση και ποιοτική υποβάθμιση. Με δεδομένη τη νεοπαγή, σε σχέση με τη Δυτική Ευρώπη, εδραίωσή της, όπως και των άλλων κοινωνικών επιστημών στην Ελλάδα, η συναίρεση όλων αυτών με τη βαθμιαία και ολοένα και πειστικότερη εφαρμογή των παραπάνω «μεταρρυθμίσεων» δεν τις απειλεί απλώς με απαξίωση. Απειλεί τα θεσμικά τους θεμέλια, αν δε θέτει υπό αίρεση την ίδια τους την υπόσταση.

Κεντρική συνιστώσα των παραπάνω εξελίξεων αποτελεί η πλήρης ανάπτυξη και στον ελληνικό ακαδημαϊκό χώρο, τα τελευταία χρόνια, του φάσματος των πρακτικών που στην ανθρωπολογία, ακολουθώντας τη Marilyn Strathern (2000α), επικράτησε να ονομάζεται «πολιτισμοί ελέγχου και αξιολόγησης» (*audit cultures*: επίσης βλ. Shore και Wright 1999). Επειδή, όπως έχει δείξει οι διεξοδικές κριτικές αναλύσεις τους στην ανθρωπολογία, οι συνέπειές τους υπήρξαν πολυσχιδείς και καταλυτικές στην ανώτατη εκπαίδευση (Strathern ό.π., Shore και Wright 1999), θεωρούμε ότι η κριτική συζήτησή τους και στην Ελλάδα, που εισάγεται από τον παρόντα τόμο (Μπακαλάκη, κεφ. 8), είναι μια από τις προκλή-

11. Βλ. Angelidou 2021.

12. Μένει, επίσης, να δούμε αν και σε ποιο βαθμό θα επιφέρουν ευρύτερες επιπτώσεις στις συνθήκες διδασκαλίας και έρευνας οι νέες εξ αποστάσεως τεχνολογίες που γενικεύτηκαν λόγω της πανδημίας του κορονοϊού. Βλ. Ivancheva κ.ά. 2020.

σεις που πρέπει να αντιμετωπίσει η ελληνική ανθρωπολογία. Οι πρακτικές αυτές, και τα συνακόλουθα συστήματα μέτρησης, βαθμολογίας και κατάταξης, μετεμφυτευτήκαν στην εκπαίδευση από τη χρηματοοικονομική λογιστική εμπεδωμένα σ' ένα ιδίωμα περί διαφάνειας, λογοδοσίας και ευθύνης, που συνταιριάζει την οικονομική αποδοτικότητα με ηθικές και δεοντολογικές μέριμνες. Ωστόσο, υπερβαίνουν την εκπαίδευση και αποτελούν συστατικό στοιχείο των νέων μορφών διακυβέρνησης, έχοντας διαχυθεί σ' ολόκληρο τον κοινωνικό ιστό· γι' αυτό και η χρήση του όρου «πολιτισμοί» (Strathern 2000β: 1-5, πρβλ. Shore και Wright 2015β: 422· Μπακαλάκη ό.π.). Ο Cris Shore και η Susan Wright τούς έχουν εύστοχα αναλύσει ως «πολιτικές τεχνολογίες» στην υπηρεσία μιας «νεοφιλελεύθερης αυταρχικής κυβερνητικότητας», βασισμένης στον χρηματοοικονομικό λογισμό (1999: 557, 2015α), κυβερνητικότητας που αποτελεί συστατικό στοιχείο της παγκόσμιας νεοφιλελεύθερης διακυβέρνησης, «της νέας παγκόσμιας τάξης».¹³

Όπως και οι ίδιες οι επιμέρους πρακτικές, οι επιπτώσεις τους διαφέρουν από τη μία χώρα στην άλλη (Brenneis, Shore και Wright 2005β: 6), όμως κοινό τους χαρακτηριστικό είναι ο στόχος να ενσταλάξουν στα πανεπιστήμια τον «πολιτισμό της επιχειρηματικότητας» και να τα υποβάλουν σε επιχειρηματικές δραστηριότητες και σε νέα καθεστώτα οικονομίας, αποδοτικότητας/αποτελεσματικότητας και ελέγχου (ό.π.). Στην πορεία, οι δείκτες λογοδοσίας, αποδοτικότητας/αποτελεσματικότητας, η περίφημη «διαδικασία διασφάλισης της ποιότητας», αποικίζουν τα πανεπιστήμια και μετατρέπονται σε στόχους της δραστηριότητάς τους. Έτσι, οι θεσμοί μετασχηματίζονται με βάση τα τεχνοκρατικά κριτήρια και τις μεθόδους που χρησιμοποιούνται για να μετρήσουν τους δείκτες αυτούς, ενώ οι οργανισμοί και οι άνθρωποι μεταμορφώνονται σε «ελέγξιμες οντότητες» που καταβάλλουν όλες τους τις δυνάμεις για να επιτύχουν «ό,τι μετράει» (Shore και Wright 2015β: 423).

Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι οι στόχοι, ο σχεδιασμός, η διεξαγωγή και τα αποτελέσματα της διδασκαλίας και της έρευνας ρυθμίζονται,

13. Για πιο πολυπρισματικές αναλύσεις βλ. τα συλλογικά έργα Strathern 2000α, Brenneis, Shore και Wright 2005α, Wright και Shore 2017, καθώς και το ειδικό αφιέρωμα στο *Social Anthropology* 2015. Για διεξοδική παρουσίαση της μετανάστευσης των τεχνολογιών αυτών από τον έναν τομέα στον άλλο βλ. Shore και Wright 2015β.

πειθαρχούνται και κανονικοποιούνται, ώστε να είναι «διαφανή» και ελέγξιμα, μετρήσιμα και αξιολογήσιμα με ομοιόμορφα κριτήρια. Στην πορεία μετασχηματίζονται δραστικά, όπως μετασχηματίζεται τόσο η παραγωγή της γνώσης όσο και το τι μετράει ως έγκυρη γνώση: Εφεξής η γνώση αποτιμάται όχι με βάση μια κοινωνική και ανεπίδεκτη σύγκρισης ωφέλεια και αποδοτικότητα, αλλά με βάση την οικονομική, και μάλιστα κοντοπρόθεσμη, ωφέλεια και αποδοτικότητά της. Κοντολογίς, μετασχηματίζεται όλη η ακαδημαϊκή πρακτική. Η έμφαση δίνεται στην ποσοτική απόδοση και την επίτευξη αυστηρά ορισμένων και ποσοτικοποιήσιμων έργων και στόχων «αριστείας» που θα εξασφαλίσουν στα πανεπιστήμια ίδια έσοδα και ανταγωνιστική θέση στην τοπική και παγκόσμια «οικονομία της γνώσης». Τα αποτελέσματα της βαθμολογίας και συγκριτικής κατάταξης των πανεπιστημίων προσφέρουν το εργαλείο για την κατανομή των δημόσιων πόρων: Οι νικητές ανταμείβονται με περισσότερους πόρους, οι ηττημένοι τιμωρούνται με στέρηση πόρων (Shore και Wright 1999: 569).¹⁴ Η εγκαθίδρυση του ανταγωνισμού στην αποδοτικότητα και τη βαθμολογία μεταξύ πανεπιστημιακών ιδρυμάτων διαχέεται και στο εσωτερικό τους, στις σχέσεις μεταξύ σχολών και τμημάτων, που και αυτά αναδιαρθρώνονται με βάση την ίδια επιχειρηματική λογική, και φτάνει μέχρι κάτω, στους μεμονωμένους πανεπιστημιακούς, παράγοντας αλληπάλληλες ανισότητες και ιεραρχήσεις. Έτσι, μετασχηματίζονται προς τις παραπάνω κατευθύνσεις οι συνθήκες εργασίας, οι σχέσεις μεταξύ συναδέλφων, το εργασιακό περιβάλλον. Η ακαδημαϊκή ελευθερία πειθαρχείται και μειώνεται η επαγγελματική αυτονομία των πανεπιστημιακών, ενώ η ακαδημαϊκή τους δραστηριότητα κατακερματίζεται σε επιμέρους ρόλους και δείκτες. Καλούνται να συμμορφωθούν, να αυτοπειθαρχηθούν και να ρυθμίσουν τη διανοητική τους παραγωγή και, ευρύτερα, τη συμπεριφορά τους· να ανασυγκροτήσουν τις ίδιες τους τις υποκειμενικότητες με βάση τις ισχύουσες νόρμες αποδοτικότητας και αξιολόγησης (ό.π.: 560, Shore 2008), νόρμες πάντως στις οποίες δεν έχουν κανέναν έλεγχο.

Ο «πολιτισμός του ελέγχου και της αξιολόγησης» γραφειοκρατικο-

14. Η Κοινή Υπουργική Απόφαση (ΚΥΑ) 154781/Ζ1/2021 - ΦΕΚ 5629/Β/2-12-2021 εξειδικεύει τα ποιοτικά κριτήρια κατανομής του 20% της τακτικής ετήσιας επιχορήγησης και παρουσιάζει τους δείκτες ποιότητας και επιτευγμάτων και τη μοριοδότησή τους.

ποιεί, τυποποιεί και ποσοτικοποιεί όλες τις ακαδημαϊκές δραστηριότητες: τη διδασκαλία, την έρευνα, ακόμα και τη μαθησιακή εμπειρία (Shore και Wright 1999: 567), και καθιστά διδάσκοντες και φοιτητές «υπολογιστικά και υπολογίσιμα υποκείμενα» (Shore και Wright 2015β: 425). Μεταβάλλει τον ακαδημαϊκό ρόλο των πανεπιστημίων, μετατρέποντάς τα από χώρους αναζήτησης της γνώσης και ανάπτυξης της κριτικής σκέψης σε «ανελεύθερους» (Shore 2008) επιχειρηματικούς οργανισμούς που επιδιώκουν να διασφαλίσουν ποσοτικά «κριτήρια και δείκτες ποιότητας και επιτευγμάτων». Το ενδιαφέρον είναι ότι, όπως σ' όλες τις πολιτικές τεχνολογίες, αυτοί οι μετασχηματισμοί συντελούνται βαθμιαία, χωρίς καταναγκασμό: Ως επί το πλείστον, οι ελεγκτικές νόρμες συγκροτούν ένα αόρατο δίκτυο εξουσίας που είναι ύπουλο, γιατί οι κανόνες δεν αναγνωρίζονται ως τέτοιοι και δεν τίθενται υπό αμφισβήτηση (Shore και Wright 1999: 561). Ακόμα όμως και αν αναγνωριστούν ως τέτοιοι, είναι δύσκολο να τους εναντιωθεί κανείς, καθώς ενσωματώνουν αρχές ιδιαίτερα προσφιλείς στον ακαδημαϊκό κύκλο, όπως η ευθύνη, η ανοιχτότητα και η ευρεία πρόσβαση στα αποτελέσματα των ερευνών (Strathern 2000β: 3). Με τον χρόνο, εμπεδώνονται ακόμα περισσότερο ως αυτονόητοι: Οι δείκτες και οι αριθμοί ασκούν περίεργη σαγηνευτική δύναμη: περιβάλλονται από μια αύρα αντικειμενικότητας και επιστημονικότητας, καθαγιάζονται, ιδίως μεταξύ μη εξοικειωμένων με τον χρηματοοικονομικό έλεγχο, με αποτέλεσμα να εγκρίνονται, να υιοθετούνται και να διαχέονται σε ευρεία κλίμακα στην κοινωνία (Shore και Wright 2015β: 430).

Τα ελεγκτικά καθεστώτα έχουν μετασχηματίσει, ανησυχητικά, για πολλούς, την ανώτατη εκπαίδευση και έρευνα σ' όλες τις επιστήμες. Ωστόσο, οι ανθρωπολογικές αναλύσεις δείχνουν ότι ο αντίκτυπός τους στις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες, στην κοινωνική κριτική σκέψη, διερώτηση και θεωρία γενικά, και ειδικότερα στην ανθρωπολογία, μπορεί να αποβεί θεμελιακός. Ο κίνδυνος να αλλάξουν τους όρους αναπαραγωγής της επιστήμης είναι σοβαρός. Δεν έχουμε χώρο να αναλύσουμε διεξοδικά τον αντίκτυπο αυτό. Θα θίξουμε συνοπτικά ορισμένα από τα σημαντικότερα σημεία του που εστιάζονται γύρω από την παραγωγή της γνώσης, και μάλιστα της ανθρωπολογικής γνώσης, καθώς και τις προεκτάσεις τους στην ανθρωπολογία στην Ελλάδα.

Ο πιο σημαντικός μετασχηματισμός αφορά τον ίδιο τον χαρακτήρα της γνώσης, η οποία παύει να έχει κοινωνική και πολιτική αξία ως κοι-

νό αγαθό και μετατρέπεται σε εμπόρευμα που αποτιμάται με βάση την εργαλειακή-οικονομική χρησιμότητά του (Gefou-Madianou 2000) και σε ιδιοκτησία του εκάστοτε χρηματοδότη. Η έρευνα (και γενικώς η ακαδημαϊκή εργασία) επανεννοιολογείται ως ανταγωνιστική, ιδιοτελής και εργαλειακή διαδικασία (Gefou-Madianou 2014), με την ποιότητα του προϊόντος της να αξιολογείται περισσότερο με βάση τι προσπορίζει σε οικονομικά ωφελήματα και «αριστεία» και όχι για το περιεχόμενο, την πρωτοτυπία και την αναλυτική του δύναμη (Strathern 2000γ: 279). Με τον τρόπο αυτό δημιουργεί σαφείς ιεραρχίες και ανισότητες στην εξουσία μεταξύ συναδέλφων (τμημάτων και πανεπιστημίων), με αυτούς που εξασφαλίζουν ανταγωνιστικά προγράμματα και χρηματοδοτήσεις να διαθέτουν πολύ μεγαλύτερο κύρος και εξουσία από τους άλλους. Μάλιστα, διαμορφώνονται διακριτές κατευθύνσεις μεταξύ των πανεπιστημιακών, αυτή της έρευνας και εκείνη της διδασκαλίας, με σαφώς μεγαλύτερη αξιολόγηση της πρώτης έναντι της δεύτερης. Η (κοινωνική) έρευνα χρηματοδοτείται πλέον από ευρωπαϊκά προγράμματα με τις θεματικές τους να προτεραιοποιούνται συχνά και να αποφασίζονται κεντρικά, από ειδικούς εμπειρογνώμονες, με κριτήριο την παραγωγή ειδικής γνώσης για συγκεκριμένα κοινωνικά προβλήματα, σε (περι)ορισμένο χρόνο. Οι κοινωνικές επιστήμες ανάγονται αποκλειστικά σε πηγή γνώσης με λειτουργική χρησιμότητα και παύουν να ορίζουν οι ίδιες τα ερωτήματα της έρευνάς τους (Brenneis, Shore και Wright 2005β: 5). Στο πλαίσιο αυτό, οι ανθρωπολογικές ερευνητικές προτάσεις μπορεί να μην πληρούν αυτά τα κριτήρια και να απορρίπτονται (με τις αντίστοιχες επιπτώσεις στην αξιολόγηση των τμημάτων ανθρωπολογίας).

Σ' ό,τι αφορά την ανθρωπολογία ειδικά, με τον «πολιτισμό της αξιολόγησης», τη γραφειοκρατικοποίηση της έρευνας που επιφέρει, αλλά και τους ολοένα και πιο συγκεκριμενοποιημένους «κανόνες ηθικής και δεοντολογίας» (*ethics*), διακυβεύεται το ίδιο το μέλλον της εθνογραφίας. Η ρυθμιστική και πειθαρχική λογική του γραφειοκρατικού ελέγχου συρρικνώνει σοβαρά τον ανοιχτό στον αυτοσχεδιασμό, στο απροσδόκητο και στην ανατροπή χαρακτήρα της εθνογραφικής έρευνας, που βρίσκεται στην καρδιά της ανθρωπολογίας (βλ. Strathern 2000γ). Η έρευνα συνίσταται σε μια εκ των προτέρων διατυπωμένη θεωρία και στοχεύει στην απάντηση ερωτημάτων τεθειμένων εκ των προτέρων, που δύσκολα μπορούν να αλλάξουν από τη δυναμική της έρευνας. Αυτό αλ-

λοιώνει όχι μόνο το απρόοπτο, το ενδεχομενικό και το δημιουργικό της εθνογραφικής έρευνας, αλλά επίσης την υπόσταση της επιστήμης. Η γραφειοκρατικοποίηση και η ποσοτική αποτίμηση της έρευνας καθιστούν την εθνογραφική μελέτη ολοένα και δυσκολότερη, αν όχι ανέφικτη, μέσα από την εισαγωγή φορμαλιστικών διαδικασιών που δυσκολεύονται να εντάξουν στη λογική τους τις βασικές αρχές της εθνογραφίας: τη μακροπρόθεσμη παραμονή και δέσμευση απέναντι στους πληροφοροφρητές, τη δημιουργία σχέσεων εγγύτητας και εμπιστοσύνης μαζί τους, τη γενναϊόδωρη προσοχή, την προώθηση σχέσεων με βάθος και ευαισθησία.

Οι κανόνες ηθικής και δεοντολογίας αλλάζουν όλο το πλαίσιο και το αντικείμενο της έρευνας: επίκεντρό της δεν είναι πια η κοινωνία, ο πολιτισμός, οι πρακτικές και άλλες αντίστοιχες αφηρημένες έννοιες, αλλά συγκεκριμένα ανθρώπινα υποκείμενα. Το γεγονός δε ότι αυτά καλούνται να δώσουν επίσημα τη γραπτή συναίνεσή τους στον ερευνητή απομειώνει την πλούσια σχεσιακή και πολυδιάστατη υφή της συμμετοχικής εθνογραφικής έρευνας στη μοναδική μορφή της συνέντευξης και της συμπλήρωσης ερωτηματολογίων (ό.π.: 295), που συνιστούν μετρήσιμα «παραδοτέα» αποτελέσματα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Tim Ingold, «αυτοί που αξιολογούν τις προτάσεις μας απαιτούν από εμάς τη δουλική προσήλωση στα πρωτόκολλα της θετικιστικής μεθοδολογίας, να προσδιορίσουμε –για παράδειγμα– με πόσα άτομα σκοπεύουμε να μιλήσουμε, για πόσον καιρό και πώς θα επιλεγούν» (2014: 384).

Το ζήτημα της ηθικής και της δεοντολογίας είναι μια σταθερή μέριμνα της ανθρωπολογίας εδώ και πολλές δεκαετίες, με βασική παράμετρο το ερώτημα αν ο ανθρωπολόγος έχει ευθύνη απέναντι στα υποκείμενα της έρευνάς του και σε ποιον λογοδοτεί (βλ., για παράδειγμα, Dell Hymes 1969). Η αναγωγή όμως του ζητήματος αυτού σε σημαντικό παράγοντα του «πολιτισμού της αξιολόγησης» δημιουργεί πολλά νέα και κρίσιμα θέματα και μετατοπίσεις στην εθνογραφική έρευνα, στα οποία δεν μπορούμε να σταθούμε εδώ.¹⁵ Θα αρκεστούμε σε δύο ενδεικτικά παραδείγματα. Το πρώτο, ότι οι ανθρωπολογικές ερευνητικές προτάσεις συχνά δε χωρούν στις τυποποιημένες δεοντολογικές διατυπώσεις

15. Η βιβλιογραφία είναι αρκετά εκτεταμένη. Στο Strathern 2000α παρουσιάζονται με αρκετή ενάργεια τα θέματα αυτά.

και απορρίπτονται από αξιολογητές που αγνοούν τις ιδιαιτερότητες της εθνογραφικής μεθοδολογίας.¹⁶ Το δεύτερο, ότι ο δεοντολογικός έλεγχος αντιστρέφει τη λογική της εθνογραφικής έρευνας, θέτοντας καταστατικά εκτός τη βασική πηγή της ανθρωπολογικής γνώσης που είναι τα απροσδόκητα συμβάντα και ευρήματα, απαιτώντας τη «διαχείριση» και όχι τη διερεύνησή τους.

Οι ανθρωπολογικές αναλύσεις των «πολιτισμών της αξιολόγησης» αντλούν την προβληματική τους από χώρες όπου οι νεοφιλελεύθερες «μεταρρυθμίσεις» εφαρμόζονται εδώ και αρκετά χρόνια και παράγουν αποτελέσματα αισθητά σ' όλη την κλίμακα της ανώτατης εκπαίδευσης. Η εφαρμογή τους εδώ, αν και προχωράει με επιταχυνόμενο βηματισμό, δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί, ωστόσο έχει ήδη δείξει τα ζητήματα που οι αναλύσεις επισημαίνουν και έχει επαληθεύσει αρκετές από τις ανησυχίες που πρώιμα εξέφρασε η Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού (Gefou-Madianou 2000: 267-271): Ο «πολιτισμός του ελέγχου» έχει αρχίσει να καταβροχθίζει τις κοινωνικές επιστήμες¹⁷ στα εγχειρήματα συγχώνευσης τμημάτων και πανεπιστημίων άσκησαν μεγάλη επιρροή οι θετικιστικές αντιλήψεις για τις κατεστημένες ανθρωπιστικές επιστήμες και για το τι συνιστά χρήσιμη γνώση εις βάρος πολλών τμημάτων κοινωνικών, αλλά και ανθρωπιστικών, επιστημών.¹⁸ Το σύνολο της εικόνας των

16. Για τον λόγο αυτό, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή χρειάστηκε να ζητήσει τη σύνταξη ενός ειδικού Οδηγού προς τους αξιολογητές των ευρωπαϊκών ερευνητικών προγραμμάτων, με σκοπό την παρουσίαση βασικών σημείων της ανθρωπολογικής μεθοδολογίας, έτσι ώστε να γίνονται σαφείς οι ιδιαιτερότητες της εφαρμογής των κανόνων ηθικής και δεοντολογίας κατά την εθνογραφική έρευνα. Βλ. Iphofen 2013.

17. Η περίοδος διακυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ είναι η μόνη εποχή κατά την οποία εν μέρει αναχαιτίστηκε η υποτίμηση των κοινωνικών επιστημών και εξασφαλίστηκαν κονδύλια για θέσεις εργασίας και για κοινωνική έρευνα, χωρίς, ωστόσο, να αναχαιτιστεί η συνέχιση της λιτότητας και των νεοφιλελεύθερων πολιτικών και στην ανώτερη εκπαίδευση, με πιο εμβληματική την εγκαθίδρυση των επισφαλών σχέσεων εργασίας των «Ακαδημαϊκών Υποτρόφων».

18. Η απαξίωση των κοινωνικών επιστημών εντείνεται με πολλούς τρόπους τα τελευταία χρόνια. Ο πιο εξόφθαλμος είναι η συρρίκνωση των κοινωνικών επιστημών στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση το 2020 και η κατάργηση και αντικατάσταση από το μάθημα των Λατινικών του μαθήματος της Κοινωνιολογίας ως πανελλαδικώς εξεταζόμενου μαθήματος έναν χρόνο αργότερα, χωρίς ρητή αιτιολογία, με ημι-επίσημες ομολογίες ότι πρόκειται για επιστήμες πολιτικά επικίνδυνες, καθώς καλλιεργούν την κριτική σκέψη, τη διερώτηση και την κοινωνική συνείδηση, δίχως να έχουν πρακτική χρησι-

«μεταρρυθμίσεων», τώρα που έχουν εκτυλιχθεί, και οι ιδιαίτερες επιδράσεις τους στις κοινωνικές επιστήμες μένει να αποτιμηθούν.

Αυτό που δύσκολα μπορεί να αποτιμηθεί είναι οι συνέπειες του φαινομένου της «χαμένης γενιάς» για την ελληνική κοινωνία και για το ελληνικό πανεπιστήμιο, και με αυτό θα κλείσουμε την αναφορά στις «μεταρρυθμίσεις». Μια ιδιαίτερη πτυχή τους είναι η συνθήκη επισφάλειας υπό την οποία καλούνται να εργαστούν οι νέες διδακτόρισσες και οι νέοι διδάκτορες, καθώς προκηρύσσονται ολοένα και λιγότερες μόνιμες θέσεις εργασίας, που υποκαθίστανται από χαμηλά αμειβόμενα, βραχυχρόνια εργασιακά καθεστώτα, με ολοένα και πιο περιορισμένα εργασιακά δικαιώματα. Το διδακτικό έργο που επιτελούν στα πανεπιστήμια οι συμβασιούχοι είναι συχνά μερικής απασχόλησης, χωρίς τις ίδιες απολαβές και ασφαλιστικές καλύψεις με τα μέλη ΔΕΠ. Το δε περιεχόμενο της διδασκαλίας είναι ιδιαίτερα αποσπασματικό και σχετίζεται με τις ανάγκες των τμημάτων και όχι απαραίτητα με τα ερευνητικά ενδιαφέροντα των συμβασιούχων διδασκόντων, με αποτέλεσμα την πολυδιάσπασή τους σε πληθώρα γνωστικών αντικειμένων και τη μετακίνησή τους σε διαφορετικά ανά τη χώρα πανεπιστήμια από τη μια ακαδημαϊκή χρονιά στην άλλη. Είναι δε πλήρως αποκλεισμένες και αποκλεισμένοι από τη συμμετοχή στα όργανα διοίκησης του πανεπιστημίου. Τα παραπάνω έχουν οδηγήσει στη δημιουργία και στην Ελλάδα ενός ακαδημαϊκού προσωπικού πολλών ταχυτήτων, με τάσεις μείωσης των μόνιμων μελών ΔΕΠ και αύξησης ενός αναλώσιμου διδακτικού προσωπικού. Διαμορφώνονται έτσι πολλαπλά, ιεραρχικά και εξατομικευμένα καθεστώτα εργασίας που κατακερματίζουν στο εργασιακό-επαγγελματικό επίπεδο την κατηγορία των διδασκόντων-ερευνητών στα ΑΕΙ.¹⁹

Οι βραχυπρόθεσμες και ασταθείς συνθήκες κάτω από τις οποίες καλούνται να εργαστούν οι νέοι διδάκτορες και μεταδιδάκτορες έχουν

μότητα. Μάλιστα, η απαξίωση αυτή επεκτείνεται στην ευρύτερη δημόσια σφαίρα, με φαινόμενα αμφισβήτησης της κριτικής σκέψης και μισαλλόδοξες επιθέσεις σε διανοούμενους που υποστηρίζουν δημόσια τον σεβασμό της δημοκρατίας, των κοινωνικών και ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της διαφορετικότητας.

19. Βλ. σχετικά την πρόσφατη έρευνα που πραγματοποίησε η ομάδα PrecAnthro της European Association of Social Anthropology (EASA) αναφορικά με τις συνθήκες εργασίας και την επισφάλεια των ανθρωπολόγων στην Ευρώπη, Fotta, Ivancheva και Pernes 2020. Επίσης, Ivancheva 2015, Martinez κ.ά. 2016.

επιπτώσεις και στην ερευνητική παραγωγή. Παρ' ότι τα τελευταία χρόνια έχουν αυξηθεί οι πηγές χρηματοδότησης διδακτορικών και μεταδιδακτορικών ερευνών, μέσα από θεσμούς όπως το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας και το Ίδρυμα Κρατικών Ύποτροφιών, συχνά παρατηρείται μια αποσπασματικότητα στην παραγωγή γνώσης, η οποία σχετίζεται με τις ευκαιριακές συνθήκες χρηματοδότησης των ερευνητικών προγραμμάτων και τις προτεραιότητες που συνήθως δίνουν οι χρηματοδοτικοί φορείς και όχι οι ίδιοι οι ερευνητές. Αποτέλεσμα όλων αυτών είναι συχνά οι τελευταίοι να βιοπορίζονται αλλά και να «φτιάχνουν» το βιογραφικό τους μέσα από το πέρασμα από το ένα πρόγραμμα στο άλλο και να υπάγονται έτσι, σε μεγαλύτερη έκταση από τα μέλη ΔΕΠ, στις συνέπειες της αλλαγής της υπόστασης της ανθρωπολογικής έρευνας εξαιτίας της υποταγής της στον «πολιτισμό της αξιολόγησης». Οι τάσεις αυτές, όπως και η εντυπωσιακή συσχέτιση μεταξύ της αύξησης της λογοδοσίας και της αυξανόμενης περιστασιακότητας του εργατικού δυναμικού, δε συνιστούν αποκλειστικά ελληνικό, αλλά ευρωπαϊκό και παγκόσμιο φαινόμενο. Ωστόσο, λειτουργούν ακόμα πιο αποσταθεροποιητικά σε έναν σχετικά νεοσύστατο ακαδημαϊκό κλάδο όπως η ελληνική ανθρωπολογία, που μόλις έχει βρει τον βηματισμό της.

Καθίσταται, λοιπόν, επείγον οι ανθρωπολόγοι, μαζί με τους άλλους κοινωνικούς επιστήμονες, να εγκύψουν, και στη χώρα μας, στις συνέπειες των νεοφιλελεύθερων πολιτικών που εδώ και αρκετές δεκαετίες σταδιακά μετασχηματίζουν τον χαρακτήρα του δημόσιου πανεπιστημίου, και μάλιστα μ' έναν τοπικά ειδικό τρόπο. Μια αφετηρία θα ήταν να χρησιμοποιήσουν την ανθρωπολογική σκευή για να εξετάσουν κριτικά και να αμφισβητήσουν τις αντιλήψεις που υποτείνουν αυτές τις πολιτικές· επίσης, να διερευνήσουν συστηματικά εθνογραφικά τους μηχανισμούς, τις διαδικασίες και τις συνέπειες των «πολιτισμών της αξιολόγησης» στο ελληνικό συγκείμενο, όπως πρώτη έκανε η Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού (Gefou-Madianou 2014) και όπως κάνει η Αλεξάνδρα Μπακαλάκη στη συμβολή της εδώ· αλλά και να προσπαθήσουν να τις κάνουν λιγότερο δυσμενείς ή και να αντισταθούν σε αυτές. Τέλος, να αναδείξουν τι σημαίνει νεοφιλελευθερισμός ελληνικής κοπής ή, αλλιώς, τι συμβαίνει όταν αυτές οι «παγκόσμιες συναρμογές» (*global assemblages*, Ong και Collier 2005) συναρμολογούνται με τοπικές ανθεκτικές πρακτικές και πραγματικότητες.

Η Ελλάδα ως πεδίο έρευνας της οικονομικής και προσφυγικής κρίσης²⁰

Πέρα από τις θεσμικές δυσκολίες που δημιούργησαν η δημοσιονομική αναπροσαρμογή και τα συνεπαγόμενά της, η κοινωνικοοικονομική και στη συνέχεια η προσφυγική κρίση άνοιξαν νέες δυνατότητες στην ανθρωπολογία: κατέστησαν την Ελλάδα εκ νέου εμβληματικό πεδίο έρευνας που τράβηξε την προσοχή πολλών ερευνητών, προσελκύοντας και την αντίστοιχη χρηματοδότηση. Το γεγονός ότι σε πολλά μεγάλα ευρωπαϊκά προγράμματα²¹ η Ελλάδα συμπεριλαμβανόταν στα επιθυμητά πεδία έρευνας έδωσε τη δυνατότητα σε νέους Έλληνες υποψήφιους διδάκτορες και μεταδιδάκτορες να συμμετάσχουν σε αυτά, ορισμένοι εκ των οποίων προσλήφθηκαν στη συνέχεια σε ελληνικά πανεπιστήμια, εμπλουτίζοντας και ανανεώνοντας την εξωστρέφεια της ελληνικής ανθρωπολογίας που είχε τεθεί υπό αίρεση λόγω της κρίσης.

Θα μπορούσε, ωστόσο, να παρατηρήσει κανείς ότι οι οικονομικές και πολιτικές πτυχές της κρίσης απασχόλησαν κατά κύριο λόγο ξένους ερευνητές,²² Έλληνες ακαδημαϊκούς εργαζόμενους στο εξωτερικό,²³ καθώς και Έλληνες υποψήφιους διδάκτορες ή μεταδιδάκτορες που χρηματοδότησαν την έρευνά τους από ξένα πανεπιστήμια.²⁴ Όπως διαφαίνεται και από τον παρόντα τόμο, με τις κοινωνικοοικονομικές όψεις της λιτότητας όπως και με τις πολιτικές κινητοποιήσεις και αντιδράσεις σε αυτήν ασχολήθηκαν πιο αποσπασματικά οι Έλληνες πανεπιστημιακοί,²⁵

20. Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να διευκρινίσουμε ότι δε συζητάμε εδώ θεωρητικά την «κρίση» ως αναλυτικό εργαλείο. Θεωρούμε ότι αποτελεί μια ριζική τομή που ανέκοψε μεν βίαια αλλά επίσης συνέχισε προϋπάρχουσες διαδικασίες στην ανώτατη εκπαίδευση και στην ανθρωπολογία ειδικά.

21. Όπως αυτά που προκηρύσσονται από το European Research Council και αντίστοιχους εθνικούς ερευνητικούς φορείς.

22. Όπως οι Knight 2015, Cabot 2015, Knight και Stewart 2016, Narotzky 2020.

23. Βλ. ενδεικτικά Vradsis και Dalakoglou 2011, Rakopoulos 2014, Theodossopoulos 2014.

24. Βλ. ενδεικτικά Kofti 2015, Kalantzis 2016, Douzina-Bakalaki 2017, Πουλημενάκος και Δαλάκογλου 2019, Vetta 2020, Amarianakis 2020, Kotsira 2020.

25. Βλ. ενδεικτικά Αθανασίου 2012, Bakalaki 2015, Papataxiarchis 2015α, Astrinaki 2016, Dalakoglou και Agelopoulos 2017, Seremetakis 2019, Αφουξενίδης και Πετρίδης 2021 στον παρόντα τόμο Αγγελίδου, Δαλκαβούκης, Παπαηλία, Πέτρου.